УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ 50 ЧЫЛЫ

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үнделиеттинген

1967 ч.
ФЕВРАЛЬ
26
ВОСКРЕСЕНЬЕ
№ 49 (6686).

Өртээ 2 көп.

Кремльге хүлээп алыышкыннар

Февраль 24-те Кремльге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин Чехословак Социалистиг Республиканың даштыкы херектер министри В. Давидти хүлээп алган. Чехословакияның Совет Эвилелинде элчини О. Павловский ону үдеп келген. А. Н. Косыгин биле В. Давидтиң аразынга чүректиң ханызындан эш-хуузунуң беседазы болган. Аңаа ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министри А. А. Громыко болгаш Совет Эвилелиниң Чехословакияда элчини С. В. Червоненко киришкен.

* * *

Февраль 24-те Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный Чехословак Социалистиг Республиканың даштыкы херектер министри Вацлав Давидти хүлээп алган. ЧССР-ниң ССРЭ-де элчини О. Павловский министрни үдеп чораан.

Н. В. Подгорный биле В. Давидтиң аразынга чүректиң ханызындан эш-хуузунуң байдалынга эрткен беседа болган.

Беседага ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министри А. А. Громыко, ССРЭ-ниң ЧССР-де элчини С. В. Червоненко киришкен.

(СЭТА).

САКМАНЩИК

Чаа төрүттүнген, шаразы безин четче кургаваан ак хураганны клеткаже иези-биле кады киирип тура: «бо дээрге мээң чеден дугаар хураганымдыр» деп, сакманщик чугаалаан. Хөй оолдаашкыны эгелээнден бээр сакманщиктиң ажаап, азырап турар хураганнарының узун саны чеден четпени ол-дур.

Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 50 чылы» колхозунда № 1 хойжу бригаданың дуржулгалыг хойжузу Куулар Үмер-оол, оон кадайы Куулар Досумаа хөй чылдарда малдың чаш төлүн менди алыр талазы-биле улуг чедиишкиннерлиг боол келгеннер. Улуг сакманщик Куулар Досумаа хой оолдаашкынының үезинде ол мергежээн ажылын холга ап киирипте болгаш аныяк сакманщиктерниң ажылын аайлап башкарар. Ам үеде кады ажылдап турары ийи сакманщикке ол чүгле бодунуң ажылының дуржулгазын көргүзүп турар эвес, харын оларның ажылын хайгаарап, айтып баштап турар.

Республиканың колхозтарының, совхозтарының хөй нуруузу чаш хураганнарны ажаап доруктурарының сакман аргазын сөөлгү чылдарда ажыглап чаңчыга бергеннер. Ылаңгыя Таңдыда «Элегес» совхоз, кедээ ажыл-агый дуржулга станциязы сакман аргазын чыл бүрүде чедиишкинниг ажыглап, боткур шыырак, эки шынарлыг чартык нарын болгаш нарын дүктүг хураганнарны өстүрүп ап турарлар. «Элегес» совхозтуң сөөлгү каш чылдарда төрүүр чүс хойга онааштыр 90-дан өрү хураганны камгалап ап келгени аңаа таварылга эвес болгай. Бо ийи ажыл-агыйның хойжу коданнарында кажааларны сакман аргазын ажыглаарынга таарымчалыг кылдыр дерип, иштинде клеткаларны, чемнер салыр черлерни, суг кудар саваларны, чем белеткээр кухняларны, кажаа иштиниң температуразын чаңгыс аай тургузары-биле соонта чылдыр печкаларны белеткеп кылган.

Улуг-Хемде «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң кажаалары үстүнде ышкаш белеткелдиг эвес-даа болза, хой оолдаашкынының үезинде сакманщиктерни тус-тус коданнарже чорудуп, хойжуларга дузалаштырып турар.

Сакманщик—хой оолдаашкынының үезинде чаш хураганнарны хүлээп алыр, доруктурар талазы-биле харыысалгалыг кижи. Ол бодунуң ээлчээнде дүне дежурныйлаашкындан эгелээш, чаа төрүттүнген хураганны хүлээп ап, ону иези-биле кады бичии клеткага киирер болгаш улуг сакманнарны тургузуп, хойжуга хүлээдип бергиже чедир хураганнарны шын ажаар, чемгерер, кадык, шыырак кылдыр доруктурар хүлээлгелиг.

Оон ыңай сакманщиктерниң кол-ла нуруузу аныяктар боол турар. Ол аныяк кижилер чаш хураганнарны ажаап доруктурарынга болгаш черле хөй ажылын чорударынга чаңчыгып өөренир, хойжуларның дуржулгазын шиңгээдип алыр апаар. Ынчангаш аныяктар мал ажылынче хандыыр болгаш олардан келир үениң малчыннары тыптыр ужурлуг.

Ындыг турбуже чамдык черлерде хой оолдаашкынының үезинде сакман аргазын ажыглаарынче чогуур кичээнгейни салбайн, бо арганы канчаар ажыглаарын ам-даа шиңгээдип албайн турар. Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунга бо арганы амга чедир ажыглавайн келген болгаш кажааларын таарыштыр дериттинмээн. Бии-Хем районнуң «Искра» колхозунуң баштаар чери хой оолдаашкынының үезинде аныяктарны хойжу коданнарже чорутпайн келгенинден, хойжулар ол үеде чай алынмайн, бергедээшкинге таваржып турар. Оон хараазында ында аныяк малчыннар тывылбайн турар.

Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем болгаш чамдык өске-даа районнарның ажыл-агыйларында хой кажааларының хөй нуруузу сакман аргазын чорударынга таарыштыр дериттинмээн, хураганнарны назын аайы-биле бөлүктеп доруктурар клеткалар чедишпес. Оон хараазындан сакманщиктер хүлээп алган хураганнарын чаңгыс черге бөлүү-биле ажаап, сакман аргазынга өөренмейн, чүгле хойжуларга дузалажыр кижилер боол турар.

Амгы үеде республикада хой оолдаашкыны чамдык черлерде орту эрте берген, бир чамдык черлерде ол орту кирбээн болгаш чаа эгелеп турары билдингир. Февраль 20-ге чедир республикада 150 муң баш хире хой төрээн, оон иштинде 1366 хой ийистээн болгаш хорамча 500 баш ажыг. Моон ап көөрге, төрээн хойнуң санындан чаш төлдүң саны бичии ажып турары өөрүнчүг-дүр. Ынчалза-даа маңаа оожургап, кичээнгейни кошкадып болбас. Чүге дизе, бо үеге чедир безин каш чүс баш хой ара салган болгаш ам арткан хойларның чамдызының кызыр-боозу билдинмес. Оон ыңай малдың чаш төлүнге хөй хорамча таваржыр үе моон соңгаар болурун эрткен чылдарның практиказы биске көргүскен болгай.

Мындыг болганда хой оолдаашкынын моон соңгаар чедиишкинниг чорударынче күштү улам дыңзыдар, ылаңгыя сакманщиктерниң ажылынче онза кичээнгейни салыр ужурлуг. Колхозтарның, совхозтарның зоотехниктери, ветеринария ажылдакчылары хойжуларның, сакманщиктерниң ажылын углап башкарар, зооветеринариялыг дузаны хүн бүрү чедирер, ылаңгыя чаш хураганнарны сакман аргазы-биле доруктурарынга оларны өөредир, төрүттүнген хураган бүрүзүн дугаарлаарын негелде ёзугаар шын чорударын төрүлге чоруп турар кодан бүрүзүнге чорудар хүлээлгелиг.

Колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары хойжулар-биле кады сакманщиктерниң амыдырал-чуртталгазынче кичээнгейни салыр ужурлуг. Улуг Октябрьның 50 чылының байырлалынга чедиишкинниг ужуражыр дээш хойжуларның аразында социалистиг чарыш калбарып, олар бедик хүлээлгелерни алганнар. Оон иштинде чаш төл алыр талазы-биле оларның хүлээлгелериниң күүсеттиннери амгы хой оолдаашкынын канчаар эрттиргенинден, сакманщиктерниң канчаар ажылдаанындан кол хамааржыр. Партия, профэвилел, комсомол организациялары политмассалыг ажылды хойжуларда сакманщиктер ортузунга чорудуп, оларның чарыжын база организастаар херек.

Кодан бүрүзүнде

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Хайыракан салбырында төрүүр 11700 хой бар.

Салбырда ам ниитизи-биле 3600 хой хураганнапкан. Чаш төлде чаңгыс-даа чидириг чок, менди доругуп турар. Хойжулар Доңгак Балчый-оол төрээн 150 хойдан 153, Середор Серипов 140 хойдан 142 хураган алган. Кадарчылар аразында социалистиг чарыштыг, коданын кыштан хүр ажырар, чаа төрүттүнген хураганнарны бүрүн камгалап алыр дээш демиселде.

Салбырда партия, профэвилел организациялары малчыннар ортузунда политмассалыг болгаш культура-массалыг ажылдарны Советтерге сонгулда кампаниязы-биле дүүштүр чоруп турар. Хайыракан салбырда партия организациязының агитаторлары болгаш лекторлары кыштагларда малчыннарга доктаамал барып, сонгулда талазы-биле тайылбыр ажылдарын чорудуп турар.

Коданнарда оолдаашкын массалыг болу бергени-биле салбырның удуртукчулары, зоотехниктер, мал эмчилери сакманщиктер четчелээринче кичээнгейни салып, комсомол организациязының дузаламчызы-биле комсомолчу-аныяктарны кадарчыларже сакманщиктедип чорудуп турар. Коданнарга сакманщиктер ам-даа хөйү-биле негеттинип турар, салбырда комсомол организациязы аныяктар ортузунга организастыг ажылдарны чорудары чугула.

О. ТАВАА.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНДА

РСФСР-ниң Дээди Совединге сонгулда талазы-биле Төп сонгулда комиссиязының ээлчеглиг хуралы февраль 24-те В. И. Прохоровтуң даргалаашкыны-биле болган. Ставрополь крайда, Свердловск болгаш Томск областарда сонгулдага белеткелдиң чоруп турарын ол хуралга чугаалашкан. Ол айтырыгның талазы-биле дыннадыгларны Ставрополь крайкүүскомнуң болгаш Свердловск облкүүскомнуң секретарьлары В. А. Бочаров, В. И. Глинских, Томск облкүүскомнуң даргазының оралакчызы Г. С. Кривов, чамдык округтарның сонгулда комиссияларының даргалары. Төп сонгулда комиссиязының кежигүннери кылган.

Ставрополь крайда, Свердловск болгаш Томск областарда сонгулдага белеткел РСФСР-ниң Конституциязынга болгаш сонгулда дугайында Дүрүмге дүүштүр чоруп турарын демдеглээш. Төп сонгулда комиссиязы сонгулда хүнүнге бүгү талалыг белеткелдиң эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырган. Ол чүл дээрге сонгукчуларның данзыларын ыяк хынаары, сонгулда бюллетеньнерин өй-шаанда белеткээри, сонгулда комиссиялары-биле болгаш чер-чер Советтериниң күүскомнары-биле үргүлчүнүң харылзаазын тудары, бадылаашкын болур черлерни белеткээри болур.

РСФСР-ниң Дээди Совединге депутаттарга кандидаттарны бүрүткээниниң түңнелдериниң дугайында дыннадыгны Төп сонгулда комиссиязының секретары Н. А. Вороновский кылган. Бүгү 884 сонгулда округтарының талазы-биле депутаттарга кандидаттарны бүрүткээрин сонгулда дугайында Дүрүмге дүүштүр чоруткан. Депутаттарга кандидаттар кылдыр Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың удуртукчуларын, мурнакчы ажылчыннарны болгаш колхозчуларны, эртемниң болгаш уран чүүлдүң ажылдакчыларын, совет интеллигенцияның төлээлекчилерин, партия, совет, профэвилел, комсомол органнарының ажылдакчыларын, хөй-нииити болгаш ажыл-агый организацияларының ажылдакчыларын депшиткен болгаш бүрүткээн. Депутаттарга бүгү кандидаттар коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң блогунуң төлээлекчилери болуп турар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. Д. Орлов РСФСР-ниң Дээди Совединге сонгулда талазы-биле округтарның сонгулда комиссияларын, сонгулда участоктарын, база участоктарның сонгулда комиссилларын тургусканының түңнелдериниң дугайын дыннаткан. Ол комиссияларның составында ажылчы чоннарның хөй-нииити организацияларының, ниитилелдериниң болгаш коллективтериниң 750 муң ажыг төлээлекчилерин депшиткен.

Сонгулда хүнүнде оруkка, эжиндириишкинге, янзы-бүрү экспедицияларга, поляр станцияларынга, республиканың чедери берге районнарынга чоруп турар сонгукчуларның бадылаашкынга киржилгези-биле холбаалыг айтырыгларны Төп сонгулда комиссиязы көрген. Боттарының хамааты хүлээлгезин күүседип болурунуң аргазын ол сонгукчуларга хандырып бээриниң талазы-биле алдынып турар хемчеглерниң дугайында дыннадыгларны орук харылзаа министриниң оралакчызы П. И. Матвейцев, далай флодунуң министриниң оралакчызы Н. Н. Долинский, ССРЭ-ниң балык ажыл-агый министриниң оралакчызы Г. В. Елисеев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Гидрометеорологтуг албанның кол эргелелиниң начальнигиниң бирги оралакчызы Г. И. Голышев олар кылган. РСФСР-ниң Дээди Совединге сонгулданы агаар транспорту-биле хандырарының дугайын хамаатуы ужар чүүл министриниң оралакчызы Н. П. Быков илеткеп дыннаткан.

Округтарның сонгулда комиссияларынга Төп сонгулда комиссиязының чагаазын ол хуралга хүлээп алган. Сонгулда түңнелдерин тодарадыр талазы-биле ажылды организастаар дугайында сүмелер ында кирген. Өске-даа элээн хөй айтырыгларны ол хуралга база көрген.

Төп сонгулда комиссиязының хуралының ажылынга ССРЭ-ниң харылзаа министриниң оралакчызы И. В. Клоков, РСФСР-ниң садыг министриниң оралакчызы А. С. Иванов, Роспотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазының оралакчызы А. Ф. Малков, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, чамдык министерстволарның болгаш кол эргелелдерниң харыысалгалыг ажылдакчылары, парлалганың, радионуң болгаш телевидениениң төлээлекчилери киришкен.

Акы-дуңма хөөрүнден хөрзүн

«Ровнону немец-фашистиг эжелекчилерден хостаанының 23 чыл оюн таварыштыр хоорайның чону Силерге эң үнелиг болгаш ыдыктыг чүүлдү—силерниң чаңгыс чер чуртугларыңар—тываларның арыг ханы төгүлген хөрзүн-довурakты дамчыдып берип турлар. Бо хөрзүн-довурак акы-дуңма хөөрүнден алдынган. Хөөрнүң кырында тараан чечектер кажан-даа оңмас, чүге дээрге хоорайның чурттакчылары оларны кичээнгейлиг ажаап турар.

Силерниң чаңгыс чер чуртугларыңарның өлүм чок маадырлыг чорууунуң дугайында тураскаал ровночуларның чүректеринге мөңгези-биле чурттаар».

Алдын үжүктер-биле парлаан, ындыг бижиктиг хөрзүн-довуракты Украинаның Коммунистиг партиязының Ровно хоорай комитеди биле ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Совединиң күүскому СЭКП Кызыл хоорkомунга, хоорайның күүсекчи комитединге болгаш Тыва АССР-ниң ажыл-ишчилеринге чоруткан. Ол хөрзүнну шевергини кончуг кылдыр чазаан шокар ыяш хааржакчыгашта уруп каан.

СЭКП Кызыл хоорkомунуң бюрозунуң, хоорkүүскомнуң кежигүннери дүүн, хүндүскүнүн 12 шакта партия хоорkомунга чыглып келгеннер. Ровнодан келген хөрзүнну хүлээп алырының байырлыг хуралы эгелээн. Хурал ажыттынган соонда, Ровноже чалаттырып чораан тыва эки-турачыларның төлээлериниң удуртукчузу Оюн Каваевич Оолак алдын үжүктер-биле бижээн чүүлдү номчааш, партияның Кызыл хоорkомунуң бирги секретары эш П. Киселёв биле хоорkүүскомнуң даргазы эш С. Красныйга хөрзүн-довуракты урган хааржакчыгашты үргүлчүлелдиг алыш часкаашкынының аазы-биле тывыскан.

Чыылганнарның мурнундан эш Красный сөс алгаш, СЭКП Ровно хоорkомунуң, хоорkүүскомнуң база бүгү ровночуларның тыва эки-турачыларның Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде кылган маадырлыг чорууун бедик-биле үнелээш, эң үнелиг чүүлдү—Ровнонуң хөрзүн-довураан чорудупканынга өөрүшкүзүн илередип турарын ол кедүрлүүшкүннүг байдалга чугаалаан.

Ровночуларже чорудар байырлыг телеграмманы эш П. Киселёв номчаан.

Ровнода акы-дуңма хөөрүнден алган хөрзүн-довуракты шыгжап калагалаары-биле, ону 60 маадырлар аттыг музейниң директору М. Делегге хүлээдип берген.

М. СҮГЕ-МААДЫР.

МАРТ 12 ВОСКРЕСЕНЬЕ СОҢГУЛДА ХҮНҮ

Сааанчыны депшиткен

Фермага кежээ дүшкен. Ильичиниң лампочкалары сүүрүнүн бажын бүрүзүнде чайынандыр кыва берген. Ажыл-ишке хайнып хүнзээн аныяктар сүүрнүн ол-бо кудумчуларындан клубче каткы-хөглүг, ыры-шоорлуг чоруп турган.

Кежээкиниң 9 шак. Чалыы назынныг кижилер клубтуң олуттарын ээлепкен. Комсомол комитединиң секретары эш Биче-оол комсомолчуларның ажыл-херээниң болгаш ам болур сонгулда дугайында илеткел кылган. Оон соонда мынча дээн: «Комсомолчуларның иштинден эң-не эки ажылдыг, хөй-ниитичи, амыдырал-чуртталгазынга телептиг кижини Улуг-Хем район Совединиң депутадының кандидады кылдыр депшидер-дир бис. Кымны саналдаар силер?

Зал шыпшың-на барган. Торгалыгда төп сүт-бараан фермазының учётчиги эш Кара-оол туруп келгеш: «Фермада комсомолчу бүрүзү-ле ажыл-ишке эки түңнелдерни көргүскен. Олар шупту-ла телептиглер. Ынчалза-даа Көк-кыс Чигжит-оол эрес диртken кыс. Концерттерге база киржип, чонунга бараан болуп чоруур кижи. Комсомолчу саанчылардан ай дээре көргүзүглүг болганы дээш Көк-кысты депшидер деп саналдыг мен» дээн.

Шыпап-ла Көк-кыска торгалыгжылар улуг идегелин көргүзүп, ону район Совединиң депутадының кандидадынга чаңгыс эп-сеткил-биле депшиткеннер. Көк-кыс Чигжит-оол фермага саанчылап киргенден бээр беш чыл четкен. Бо үениң дургузунда ол арга-дуржулганы, мергежилди чедип алган. Баштайгы үеде эпу ажылга өөредип турган саанчыларын ам ажып турар апарган.

Ажыл кижини каастаар, макталга чедирер, бурунгаар базымнарже кыйгырар дээри-ле шын. Эш Чигжит-оолду партия кежигүнүнге чөөкта хүлээп алган. «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң баштаар чери ону өртектиг белектер-биле каш удаа шаңнап келген. Көк-кыс эрткен чылын бир инектен 2230 кг сүттү саап алган. Бо чылын бир саар инектен 2300 кг сүттү саарын хүлээнгеш, кады ажылдап турар эжи Б. Чатпит-оолду чарышка кыйгырган.

К. ХЕРТЕК.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Совет эрге-чагырганың бежен чыл бөлүр оюн ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң талазы-биле күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуур дээш Чөөн-Хемчик районнуң ажылчы чоннары социалистиг хүлээлгелерни алган. Ол социалистиг хүлээлгелерде «Тыва» совхозтуң ажылчын, албан-хаакчыларының күүседир улуг-хуузу база бар.

Амгы үеде совхозтуң ажылчыннары тудуг ажылынче кичээнгейни салып, материалдарның белеткелин чорутпушаан, чамдык тудугларны кыла берген. Хандергей салбырда чунар бажың болгаш гараж тудуу кидин түлук чоруп турар. Гаражтың ханазының тудуу доозулган, ам кырын туглап, соңга, хаалгазын кылып турар. Теве-Хая салбырда тудугжу звено столовая тудуун шалыпкын чоруда берген.

Совхозтуң бүдүрүлге планында ниитиниң малынга кажаалар тудары база көрдүнген. Тудуг ыяжын белеткээш, кажаалар тудар черлерде апарып дүжүрген. Айлыг-Ойга 150 баш инек база Кара-Сугга 120 инек турар 2 кажааны тудуп, ажыглалга киирер. Мал кажаалары тудар звено ам тудугну эгелей берген.

Тудуг материалдары белеткеп турар звено ыяшты кезип белеткевишаан, 20 тонна чугайны база өртеткен.

Социалистиг хүлээлгелерде көрдүнген тудугларны хуусаа бетинде доозар дээш тудугжу звенолар аразында социалистиг чарыштыг ажылдап, чарыштың түңнелин он хонуктап үндүрүп, четпестерни эдип алыр хемчеглерни ап турарлар. Совхозта партия, комсомол, профэвилел организациялары мурнакчыларны шаңнап мактаар хемчеглерни ап турар.

Б. МОНГУШ.

Тыва индустрияның баштайгызы— даг-дүгү комбинаттың арыглаар фабриказында бо хүннерде сонгулда мурнунуң болгаш Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга өлдаржыткан социалистиг чарыш калбарган. Хоочун слесарь Саая Төлээ онаашкан ажылынга кызымактарның бирээзи. Ол чаңгыс бүдүрүлгеде дөрт чыл ажылдап, бо үениң дургузунда мурнакчыларның одуруунга санадып, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик атты чедип алган.

Оон арыглакчылар коллективи эрткен чылдың дөрткү кварталында ниити продукция бүдүрериниң планын 105,6 хуу күүсеткен. Чаартыкчы саналдарны шиңгээдип алганындан 6500 рубльдиң камналгазы алдынган. Ында 330 кижиден 200 ажыг оолдар, кыстар коммунистиг күш-ажыл дээш шимээшкинде.

ЧУРУКТА: слесарь С. Төлээ.

Сөзү болгаш фотозу О. ОХЕМЧИКТИНИ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

Февраль 24-те Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болуп эрткен. Аңаа РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге болгаш чер-чер Советтеринге сонгулдаларга белеткел ажылдарының Таңды болгаш Улуг-Хем районнарда чоруп турарының дугайын чугаалашкан. Ук айтырыг талазы-биле Таңды райкүүскомнуң секретары Л. И. Хоменко, Улуг-Хем райкүүскомнуң даргазы Б. Д. Будук-оол оларның илеткелдерин дыңнап чугаалашкан.

Таңды болгаш Улуг-Хем райкүүскомнары сонгулда дугайында Дүрүмде айытkан хуусааларда сонгулда округтарын болгаш комиссияларын тургускаш, сонгулда комиссияларының составын бадылаан. РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге болгаш район Советтеринге депутаттарның кандидаттарының депшидилгезин болгаш бүрүткелин чогуур үезинде доосkан. Ам кодээ болгаш суур Советтеринге депутаттарның кандидаттарының бүрүткели дооступ турар. Кандидаттар-биле сонгукчуларның ужуражылга хуралдарының графиги тургускан. Февраль 19-та сонгукчуларның данзызын бүгү-нити көрүлдезинге аскан.

Улуг-Хем районнуң Баян-Кол, Кок-Чыраа кодээ Советтеринде сонгулдага белеткел ажылы шалыпкын чоруп турар. Мында сонгукчуларның данзызын бедик шынарлыг тургускан. Ам оон хыналдазын база багай эвес организастап турар. Сонгулда участоктары дериг материалдары-биле, телефон харылзаазы-биле хандыртынган. Ынчалза-даа Булун-Теректе, Шанчыда, Чаа-Хөлде белеткел ажылы кончуг оожум чоруп турар. Ол черлерде агитпунктулар багай шиметтинген.

Таңдының партия райкому болгаш райкүүскому сонгулда белеткелинге хамаарышкан организас-массалыг ажылдарның планын чогаадып кылган. Ынчалза-даа ол хемчеглер долузу-биле күүсеттинмейн турар. Участок комиссияларының болгаш кодээ Советтериниң даргаларының инструктажтыг хуралын чангыс-даа катап эрттирбээн. Районнуң чамдык кодээ болгаш суур Советтеринде, ылангыя Элегесте, Балгазында база Хову-Аксында сонгулдага белеткел ажылы кончуг организас чок чоруп турар. Районнуң ырак черде чурттап турар малчыннарынга, бригада, ферма төптеринге лекция, беседа, сонгулдалар дугайында таныдылга ажылы мыңчага дээр чогуур деңнелге чедир чоруттунмаан. Агитпунктуларда дежурныйлаашкынны доктаамал тургуспаанының фактылары база бар. Сонгукчуларның ортузунга культура-массалыг ажыл чорудар талазы-биле ажылда четпестер ам-даа чайлаттынмаан.

Амгы үеде республиканың районнарында улус судтарынга улус төлээлекчилерин сонгуур кампания чоруп турар. Бо чугула херек Таңды районда сандаргай байдалда эртип турары хыналдадан илерээн. Мында сонгулданы канчаар чорударының планын чогаатпаан, а хуралдарны эрттирерде буу-хаалаар таварылгалар бар. Оон ангыда мурнунда ажылдап турган улус төлээлери чон мурнунга боттарының отчёт бээр хүлээлгезин боттандырбайн турар.

Сорулга чүл дээрге, илереттинген четпестерни чайладып, соңгулдаларга белеткелдерни бедик темпиже көдүрери болур. Ону боттандырарда округ болгаш участок сонгулда комиссияларының даргаларының семинарларын дарый эрттирер. Агитпунктуларның каасталгазын кылып, оларны харылзаа-биле хандырар. Соңгукчуларның ат-данзызын эки хынаар база оларның кандидаттар-биле ужуражылгазын организастыг эрттирер.

Президиум чугаалашкан айтырыгга хамаарыштыр чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

ЛЕНИН БОЛГАШ ОКТЯБРЬ

Хоолайлардан
ыжы бурулаан
Заводтарда
Хоор сарыг
тараа шуглаан
черивисте
Бодуң-биле,
чүрээң-биле,
адың-биле
Бодап,
тынып,
демисежип,
чурттап чор бис,
Эш Ленин!..

В. МАЯКОВСКИЙ.

БАШТАЙГЫ ДОКУМЕНТ

Ленин дүнекиниң ийи шакта Смольныйже кирип келген. Ол дээрге дүвүрээзиниг дүне — 1917 чылдың октябрьның 25-че дүне.

Петроградты: бажыңнарны, кудумчуларны, шөлдерни сырый туман бүргээн. Бүгү дүн дургузунда хоорай иштинге шериглер чоруп, боолажылга чер болганда дыңналыр турган.

Дүнеки караңгыда Смольныйның соңгалары аажок чырык. Аажок улуг хоочун бажың бодунуң чырыы-биле караңгыны чырыткылаан улуг корабльге дөмей.

Смольныйның чанында чепсегленген ажылчыннарның болгаш матростарның отрядтары. Боолаарынга белен пулемёттар болгаш үгер-боолар.

Смольныйның узун коридорун чепсегленген кижилер долган. Ында революцияның штавының камгалакчылары, харылзаа тудукчулары. Телефоннар кыңгырап, машиналар диңмирээн. Өрээлдерниң бирээзинге Революстуг шериг комитеди хуралдаан, өске бир черде большевиктер партиязының Төп Комитеди ажылдап турган.

Шериг кезектеринден, корабльдерден, Кызыл гвардия отрядтарындан медээ чедирерлер бүгү дүн дургузунда олче кээп-ле турган.

Петроградтың картазындан Владимир Ильич адырылбайн-на турар. Революстуг кезектерниң хөделиишкинин ол чай-кыс чокка хайгаарап, айтыышкыннарны берип-ле турган.

— Далайжыларның отряды Кол почтамтыны ээлеп апкан — деп, баштайгы медээлерниң бирээзи ындыг боол-тур.

— Чепсегленген ажылчыннар хоорайның электростанциязын ээлеп алды—деп, база медээ келген.

— «Аврора» крейсерден медээ чедирикчизи келди — деп, бир матрос хаптыг чагааны Ленинге тудускан.

Ильич номчуурга, мынча дээн боол-тур: «Аврора» крейсер план ёзугаар үш шак үжен минутада Нева хемче келген. Кызыл гвардейжилер отряды-биле матростар десантызы каттыжып алгаш, Николаевск көвүрүүн чаза тавартышкын-биле алган: ам Кышкы орду бүзээлеткен.

Төп телеграф даң адып турда ээлеттинген. Ынчалза-даа Российаның Царское селода эң күчүлүг радиостанциязы буржуаз чазактың эргезинде ам-даа артпышаан.

Революстуг корабльдер Кронштадтан Питерже чоруп орар дугайын Ленинге илеткээн. Финляндиядан сөөлгү поезд-биле бир чартык муң далайжы-балтийжилер революция дээш демисежиринге белен чоруп орар.

Тура-халыышкынның күжү дайзынның күжүнден каш катап хөй. Юнкерлерге камгалаткан Түр чазактың хоргадааны Кышкы ордуну штурмнаары саадап турган. Ол чорук революцияга хора чедирип болур.

Тура-халыышкынны удурткан Революстуг шериг комитединден Владимир Ильич айтырып турган:

— Шаап халдаашкын чүге саадады? Ёзулуг дайын кылдыр чүге узамдыктыра бердиңер? Ооң херээ чүл? Атакаже дүрген кирер херек! Матростарның дидим отрядын, чадаг шеригниң ротазын шилип алгаш, хөме таварып кирер.

Доп-дораан халдап киргеш, Кышкы ордуну доп-дораан ээлеп алыр деп, Ленин далаштырып турган. Ол нэгелдези-биле Владимир Ильич бодунуң медээ чедирикчизин Кышкы ордуну хүрээлээн шериглерже чоруткан. Удатпаанда хаптыг чагаа чедирген солдат Ленинге чедип келген. Ол солдат эжикче чүткүп киргеш, дыңналдыр мынча деп илеткээн.

— Кол командылакчы Подвойскийден медээ эккелдим.

— Кончуг эки-дир. Ол медээни шагда-ла манап тур бис—деп, медээ чедирикчизинге уткуштур кылаштавышаан, Ленин харыылаан. Чагааны ол ап, ажыткаш, дыңналдыр номчаан:

— «Түр чазак Кышкы ордуда бүзээлеттирген болгаш эрге-чагыргазын казыткан. Керенский дезе берген!...».

Ленинниң далажып турары аажок. Пролетар революциязының тиилелгезиниң дугайын бүгү делегей билип алыр ужурлуг. Владимир Ильич ама чартыы саазын алгаш, кресло кыдыынга олура каапкаш, далаш-биле мынча деп бижий каапкан:

«Российаның хамаатыларынга!»

Кыйгырыгның сөзү допчу, бүгүдеге билдингир болур ужурлуг. Владимир Ильич ону тавар бижээн. Чамдык сөстерни ол балай шыйгаш, оларны өске сөстер-биле солуп бижигилээн. Белен болган кыйгырыын эштеринге ол номчуп бергеш, олар-биле сүмелешкен болгаш «Рабочий и солдат» («Ажылчын болгаш солдат») деп кежээки солунче ол кыйгырыгны чорудкан. Кыйгырыгны ол-ла хүн тускай хуудус кылдыр база парлаан. Бөле шараан хуудустарны солдаттар чүък машиназынга салгылааш, хоорайны кезилдир чоруп, революстуг хуудустарны тарадыр чажып турган. Будумчуга чораан кижилер оларны алгаш, мынчаар номчуп турган:

«Российаның хамаатыларынга!»

Түр чазак дүжүрткен. Күрүне эрге-чагыргазы ажылчыннар болгаш солдаттар депутаттарының Петроград Совединиң органы — Петроград пролетариадын болгаш гарнизонун баштап турар Революстуг шериг комитединиң холунче шилчээн.

Чедип алыр дээш улустуң демисежип турган херээ: демократтыг тайбыңны саналдаары, черге помещик өнчүнү дүжүрери, бүдүрүлгеге ажылчынның контролюн тургузары, Совет чазакты тургузары — бо херек хандыртынган.

Ажылчыннарның, солдаттарның болгаш тараачыннарның революциязы делгерезин!

Ажылчыннар болгаш тараачыннар депутаттарының Петроград Совединиң чанында Революстуг шериг комитеди.

1917 чылдың октябрь 25, эртенгиниң 10 шак».

Ленин бо чугула документиниң дугайын бүгү Россия, бүгү делегей билип алзын дээш, ону телеграф-биле болгаш радио-биле дамчыдар айтыышкынны берген.

Хаанның албан хаакчылары турганнар чаа эрге-чагырганы хүлээп көөрүн күзевейн, Ленинден телеграмманы хүлээп алырындан ойталап турганнар.

«Аврора» крейсер кыйгырыгны радио-биле дамчыткан. Ынчалза-даа ооң станциязының күжү кошкак: ооң сигналын чүгле Балтиканың корабльдери болгаш чамдык шериг кезектери хүлээп ап турган. «Аврораның» радиограммазы Москвага безин Архангельскини дамчыштыр келир. Баштай ону күчүлүг станция бижип алгаш, оон ынай дамчыдар. А Архангельскиден дамчыдылганы Черкизовта (Москва кыдыында) шериг радиостанциязының бир солдады тудуп алган.

«Аврораны» Парижте Эйфель суургазы дыңнаан. Чугула медээни французтар бүгү делегейге мынча деп дыңнаткан:

— Российада социалистиг революция.

(П. Макрушенконуң номундан үзүндү).

БО АРЫННЫ ШҮЛҮКЧҮ БАЙ-КАРА ХӨВЕҢМЕЙ
ОЧУЛДУРУП, ОРГАНИЗАСТААН.

СМОЛЬНЫЙГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

Обухов заводунуң төлээлери Смольныйга чедип келген.

— Мен барып айтырып көрейн бе, Климыч?—деп, Буданцевтен Иван Пресняков айтырып-тыр. Төлээлерниң баштыңчызы Мирон Климыч Буданцевтен чөпшээрелди алгаш, Пресняков айтыртынары-биле чорупкан.

Хөй эжиктерлиг узун коридорнуң ужундан тон-даа, бөрт-даа чок кижиниң уткуштур чоруп орарын Пресняков көрүп каап-тыр. Хөй эжиктерниң кайы бирээзинче ол кижиниң кире бээринден озалдавас дээш дүрген-не аңаа уткуштур чедип келген.

Ол кижи Пресняковту кичээнгейлиг дыңнааш:

— Обухов заводундан че? Хөй кижи силер бе?—деп, ол кижи караан имиреpти көргеш, дүрген чугаа-биле айтырган.

— Коммунаның баштаар черинден беш кижи бис ийин.

— Баштаар черни база соңгуп алган ышкажыл силер. Дыка эки-дир. Ынчаарга Ленин-биле чугаалажыр дээн силер бе?

— Оон өске кым-биле боор. Оон өскелерни эки билбес-ле болгай бис—деп, Пресняков харыылаан.

— А Ленинни канчап ындыг эки билир силер?

«Кыжырып турары ол бе моон? Кымны канчаар билиризистиң маңаа херээ чүл ынчаш?»—деп, Пресняков боданган.

— Ынчаарга мындыг-дыр, эш. Мени өөрүм манай берди. Обухов заводундан ажылчын коммуна дугайын, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, тараа дугайын чугаалажыр дээш төлээлер келген деп Владимир Ильичиге дыңнадып болуруңарны чугаалап берип көрүңерем. Оон-биле сүмележир херектиг бис—деп, Пресняков шыңгыы чугаалаан.

— Чаа, ындыг-дыр. Бөгүн кайы хүн ийик моң, эш? Аа, понедельник але. Ынчаарга Обухов заводунуң төлээлеринге мынча деп дамчыдыңар: вторникте Ленин оларны манаар. Эртенгиниң он шакта. Бөгүн ооң чай чогу аажок. Озалдавас эвеспе. Че, байырлыг—дээш, Пресняковтуң холун ол кижи туткаш, дүрген бар чоруй, хая көрүнгеш,— он шакта, утпаңар!—дээн.

«Тону-даа, бөргү-даа чок болганда мында кижи-ле-дир бо. Хүлээп алыр шагын чугаалап бээр, Ленинге чоок кижи-дир» деп, Иван сеткили ханып боданган.

... Ооң даартагы эртенинде даң бажында обуховчулар Смольныйның эжиинге чедип кээп-тирлер.

— Шуут-ла дүүнгү черивиске чеде берээл. Сүме алыр дээш бүгү Россия аңаа кээп турар-ла болгай. Көрбеспе, улустуң хөйүн. Бүгү кижилерге шак-үе херек. Ленин даштыкы чурттарга база харыы бээр болгай—деп, Пресняков өөрүн далаштырып чораан.

— Бир эвес менден айтырыг салза, чүү деп харыылаар мен?—деп, Татьяна Петровна сүртеп айтырарга:

— Чүнү айтыра-дыр, ону чугаалап-ла бергей сен—деп, Климыч сүмелеп-тир. Бүгү-ле чугаалаар чүве дугуржуп шиитпирлеттинген, катап-катап боданган ышкаш. Ынчалза-даа дораан болур ужуражыышкын оларны мөгүдедип, сүртедип-ле чораан. Эртенниң сооксумаары-даа сүргей. Хар бысканнап чаап-даа турар. Солдаттарның одаан долгандыр чугаа соот изиг-түлүк...

Шак мырыңай чоокшулап кээп-тир. Обуховчулар билир эжиктеринче чорупкан. Бо удаада дилевес, айтыртынмас-даа. Эжик аксынга дежурный оларны уткуп алгаш:

— Обухов заводундан силер бе? Эки-и, эштер. Кады чоруптаалы. Владимир Ильич силерни манап олур—дээн.

Эжик ажыттынган соонда, Владимир Ильич боду эрес шимченгир, бөдүүн, чазык чаагай чаңы-биле оларны эжиктен уткуп алган. Ынчангаш оларның сеткил-сагыжы аажок өөрээн.

— Эки-и, эштер, эки-и, кириңер-кириңер!—дээш, Владимир Ильич келген кижилерниң шуптузу-биле мендилежип, оларны столдарга боду чалап олурткан. Чүгле Пресняков хенертен аңгадай берип-тир. Ооң карактары хере көрдүнүп, аксы аазатпай апарган турган.

«Дүүнгү кижим боду бо ышкажыл. Ооң-биле чугаалажып турдум. Ол боду шакты чугаалап берген-не болгай. Чүү деп мындыг чоор! Аңаа дошкун сөстер-даа чугааладым. Эх, ооң чуруун көрген болзумза, кайын мындыг чүве болурлаан»—деп, эпчоксунуп турган. Ооң бодалын дыңнап каан чүве ышкаш, ооң сүртээнин Ленин эскерип кааш, катырбышаан чугаалаан:

— Обуховтуң улузу дыка кызымак улус-тур, кончуг эки-дир—дээш Пресняковче ол көргеш,—бо эш дүүн Ленин-биле ужуражып, дыка-ла бүзүредип турушкан, бөгүн база ужуражып келдивис—деп-тир. Төлээлер элдепсинип, бот-боттарынче көрүшкен, а Ленин, каттырбышаан, Пресняковтуң дериде берген холун туткан. Оларның канчап чедип келгенин, чүү дугайлыг чоруп турарын Ленин айтырып чугаалашкан.

—Байгамчыктыг эки херекти эгелеп турар-дыр силер. Кончуг херектиг, эргежок чугула херек-тир. Чүге кончуг ырак черже чоруур деп бодап алган силер?—дээш, чүү-ле деп харыылаар эвес деп, Ленин манап орган.

— Ам аштың үези-дир, эш Ленин. Ынчангаш тараа эки үнер черге коммуна тургузуп алыр деп бодаан бис. Бистерден хөй-хөй кижилер Сибирьге болгаш Кыргыстың ховуларынга шөлүлгеге чораан. Ол үеде-ле эгээртинмес кур черлерни көрген бис. Иртыш хем база хөй суглуг, күчүлүг хем. Аңаа эки уксаалыг малдарны, кушту өстүрүп болур, огород дугайын чугаалаан-даа херек чок: картошка, капуста, арбуз, помидор, дыня хөй болур. Ынчангаш болувуска-даа чедер, ашка удур согуг болзун дээш Питерже-даа чүдүрүп чорудар бис.

— Кончуг эки-дир. Ынчаарга ыраккы ээн черге улуг күжениг негеттинер. Ол дээрге Совет эрге-чагырганы быжыглаар, кедээге революстуг идеяларны нептередир, үрелишкинни чайладыр, кулактардан куш-ажылчы тараачыннарны хостадыр талазы-биле чаагай ажыл-дыр. Шак мону билип алыр херек—деп, Ленин чагаан.

— Обуховчулар ажылчынның ат-нүүрүн баксыратпас, Владимир Ильич. Революцияның херээ дээш, большевиктер партиязының херээ дээш бүгү күжүвүстү салыр бис, херек апарза амы-тынывысты-даа хайыралавас бис!—деп, Климыч стулундан туруп келгеш чугаалаан.

— Эки-дир, эштер. Силерниң эгелээшкиниңерни бүгү тала-биле деткиир бис—деп, Владимир Ильич чугаалааш, саазынга чүве бижий берип-тир.

— Мону чер ажылының улус комиссарынга бээр силер, а даарта Смольныйның комендантызы эш Мальковка ыяавыла баар силер, өске чүүлдер-биле силерге ол дузалаар. Байырлыг, эштер! Орук-суур эки чоруп, чорууңар чогузун!

Орус черниң баштайгы коммунаачыларының холдарын Владимир Ильич дыңзыг тудуп байырлашкан.

Ильичиниң өрээлинден олар үнгеш, алаан үр-ле чугаалашпайн, баштыңчының чугаазын, чазык чаагай хүлүмзүрүүн сактып чорааннар. Январьның булуттарының арызындан хүн караа көстүп келген.

— Дээр-даа чазылып келди. Дыка-ла эки хүн болду—деп, Климыч чугаа эгелеп-тир. Төлээлер ону долгандыр чоокшулап келгеннер.

— Владимир Ильич чүнү бижээндир? Көргүзүп көрем, Климыч—деп, Пресняков айтырган. Мирон Климыч эжи Иванче көрүнгеш харыылаан:

— Көргүспес мен. Чүге дизе, бирээде, хар хыраа дүшкеш, балалдыр өттүрүптер чадавас. Ийиде, Иван Афанасьич сен, дүүн Владимир Ильич-биле ужуражып чугаалашкаш, бистен чүге чажырганың ол?

— Мен ооң арнын көрбээн болгаш таныбаан-дыр мен, Климыч. Тавартылга болган-дыр. Аңаа-ла бир кижи коридорда далажып чорууру ол-дур деп бодаан мен.

— Ийи дапкыр аас-кежиктиг кижи-дир сен—деп, Татьяна Петровна адаарган чугаалаан...

Заводтуң школазынга чүгле обуховчулар эвес, балтийжилер, Невскийниң пөс-таавычылары чыылган. Мирон Климыч ужуражыышкын дугайын чугаалап бергеш, тураскаалдыг чагааны уштуп кээп-тир. Кижилер шип-шимээн чок-ла апарган.

— Номчу, Вася, караам шилин каапкан-дыр мен.

Чер ажылының улус комиссарынга Ленинниң чагаазын Василий сүртевишаан номчаан:

— «Мону көргүскеннерге (тараачын-коммунистерниң 1 дугаар орус ниитилели) черни кайын, канчаптып алырын сүмелер-биле болгаш айтыышкыныңар-биле дузалап көрүңер. Кайгамчыктыг-ла эки эгелээшкин-дир, ону бүгү тала-биле деткип көрүңер.

ЛЕНИН».

«Ураа!» деп үннер диңмиреп-ле үнген.

— Эш Ленин делгерезин!

— Обухов коммуназы делгерезин!

П. КУЗНЕЦОВ.

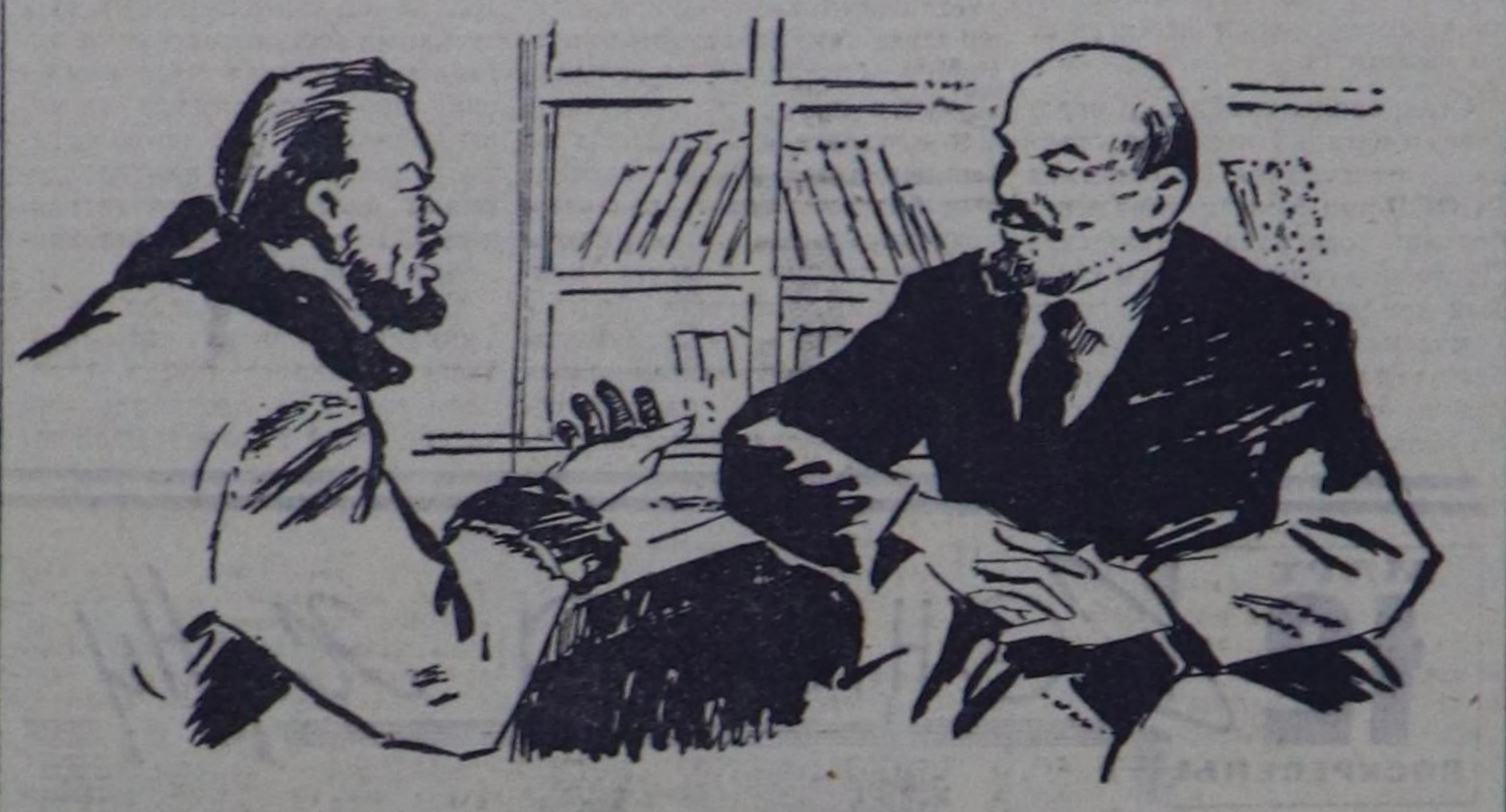

«В. И. Ленинге келген тараачын» деп чуруктан дүжүрүп чураан.

Октябрьның төрээн чурту

Октябрьның төрээн чурту
Октаргайже баштай үнген.
Ындыг чуртта ажылчын боор
Ындыг аас-кежик кайдал!

Чуртум сени чедир мактаар
Чугаа сөстү тыппас-тыр мен.
Ынак авам дээр сөс бар.
Ынчалза-даа ол-даа четпес.

Алгап йөрээр сөстер тыппайн
Ажылчын хол күжү-биле
Ада-чуртту, Октябрьны
Алдаржыдар бодап алдым.

Н. АРЛАШЕНКОВ,
ажылчын-инструментальщик.

Ынак портредим

Колхозумга чайгы хүнде базып чор мен.
Көдээ Совет чанында бо чурукчувус
Ильичиниң портредин чуруп туру.
Ийи-биле эртип чыткаш магададым.
Баштыңчыны чуруп турда, улуг шөлде
Балды, хирээ кидин түлүк даажап туру.
Чоңгу болгаш чевүрээниң чыдын билип,
Чоргаарланып, тудугжуну мактап чордум.
Удатпаанда беш чүс кижи шөлээн кирер
Улуг клуб хүлүмзүрүп, туруп келген.
Ооң соонда кежээлерде хөгжүм үнү
Олче чонну кыйгырган дег ырлаар болган.

Культуравыс ордузунче далаш-биле
Күзел ханып, чоруп оргаш, көрүп кагдым:
Клувувус кырында бо Ленин башкы
Хүлүмзүрүп, менче чиге көрүп олур.
Оркестрге үдеттирген колхозчулар —
Оолдар, кыстар, кырганнар-даа клувунче
Ильичиге ужурашпайн черле кирбес.
Ильичьни бодавайн черле барбас.

М. БУРДАКОВ,
Курск областың колхозчузу.

Октябрьның тугу

Октябрьның улуг тугу—бүгүдениң.
Онза торгу бүдүштүг тук, магалыг тук.
Алдын-биле чуруттунган кадыыр, маска —
Ажылчынның, тараачынның эвилели.
Тергиин чырык сылдызының хереелдери
Делегейни дээскиндир чырыткылаан.
Улустарның сунган холу олче углаап,
Улуг шуурган, өртү өттүр көдүрген бис.
Ада башкы Ленинниң оруу-биле
Аас-кежик бедиинде ам үнген-даа бис.

Ынак Ада-чуртувуста киискээн тук дег,
Ындыг тукту кажан, каяа кым-даа көрбээн.
Ол дээрге тайбың биле хосталганың
Оңмас кызыл өңгүр тугу, мөңге тугу.
Заводтарның, ховуларның кырында ам
Сайгылгаан дег хереелденген улуг тугу.
Улустар ам, хүнче мышкаш, олче чүткээн,
Улуг шуурган өттүр бисти эккелген тук.
Ада башкы Ленинниң оруу-биле
Аас-кежик бединге ам эккелген тук.

Аалы ТОКОМБАЕВ,
Кыргыстың улустуң шүлүкчүзү.

Мөңге чыргал

Ийи безин эртип албас тайга-сынга
Ильичиниң күштүг чырыы хереелденген
Эвенкини орус эжи хостап алган,
Эвенкиниң кырында ам чаа хүн үнген.

Хаанны ойтур октаан улус—орус улус
Хамнарны-даа, байларны-даа сывырташкан.
Октябрьның диңмидинден өттүп келгеш,
Орус чондан эвенкилер отту алган.

Байкал ышкаш улуг күштүг найыралга
Башкы Ленин шуптувусту каттыштырган.
Улуг делгем Сибирь чурттуг улустар ам
Угбашкылар, алышкылар болу берген.
Кээргел чокка базындырган эвенкини
Кээргеп көрген улуг кижи Ленин болган.
Октябрьда херел болган ооң ады
Ол-ла хевээр мөңге шагда чырып турзун!

В. ЛОРГОКТОЕВ,
эвенки чогаалчы.

Ол-ла хевээр көрүп тур бис

Дээрге кызаш кылган соонда,
Тергиин чаңнык чыжырт-ла дээн,
Ону бүгү делегейге
Октябрь деп адай берген.

Ооң соонда бүргег дээр-даа
Онза кааннап, арый берген.
Делегейге Ленин хүнү
Дески чырып үнүп келген.

Тайбың биле аас-кежиин
Дайзыннардан чаалап алгаш,
Улустарга бээр кылдыр
Улуг Октябрь өөреткен.

Эртем номну айтып берген
Эң-не ынак башкылыг мен.
Ону билбес кижи-даа чок,
Ооң адын Ленин дээр.

Бистиң амгы херээвисте
Ленин боду көстүп туру.
Бистиң иштчи даажывыста
Ленин үнү дыңналып тур.
Партияны бөгүн Ленин
База боду баштап туру.
Октябрьда сунган холун
Ол-ла хевээр көрүп тур бис.

С. РУСТАМ.
Азербайджанның улустуң
шүлүкчүзү.

Тыва номнардан одуруглар

Куруг, кешкүн, күш чок мени
Куш дег чүглеп, шыдал киирип,
Черни чаартып үгулзалаан,
Шьвер кылдыр өөреткен
Изиг ынак — Улуг башкым
Ленинге,
Ооң партиязынга
Иштим сөглеп, өөрүп чоруур
Колхозчу мен.

(Степан САРЫГ-ООЛ).

Ленинниң дээди шыны —
өртемчейниң
Идегели, оңмас чечээ,
мөңге чазы —
Хили байзаа моондакталбас
Улуг күштүг:
Кижилерниң аас-кежиин
бодарадыр.

(Юрий КҮНЗЕГЕШ).

Отка кеске каңналган бис,
Орнап болбас найыралдыг
Оруу чаңгыс кижилер бис,
Октябрьның оолдары бис.

(Моңгуш КЕНИН-ЛОПСАН).

Шуптувусту тайбың ишке
каттыштырган,
чуртувустуң судал чамбыы
болу берген,
Чоргаар чоруур хостуг эрге
тыпсып берген
Чолувусту Ленинни совет кижи
ырлап туру.

(Зоя ЧАМЗЫРАН).

Алдын-оол ДАРЖАА

Василий дугайында баллада

Орус шериг дембээрей бээр...
Ону улус Мачыылай дээр.
Арыг ханы балыг черден
Агым суг дег төктүп чыткан.
Арга харап, хам-даа хоорган —
Алганырга дуза чү боор!
Шажын, бурган күштүг болза,
Ядыы, түрег кайын турар.
Хазы ышкаш, херел-даа дег
Сарыг баштыг төрелинче
Кадарчы оол ээгипкеш,
Сааладыр бадырыпкан.
Араттарга хүрээлеткен
Амдыы шериг бажын сыйбаан,
Ак-көк караан чымчак көргеш,
Аалдарны эргий кайгаан.
— Эжим-өөрүм, байырлыг —дээш,
Эрес начын мөчүп калган.
Кызыл-тастың сааңы дег,
Кылаң бажы эстеп чыткан.
— Акый, акый! Канчап бардың?
Оюн-баштааң уттуң бе?—дээш,
Арат оолак харлыгып кээп,
Орус эрниң ажыын ажаан.
«Шагдан тура калганнарны
Ойга салыр чон-дур силер,
Чалгаараар-ла боор мен» деп
Ойнап чыткан Мачыылай-дыр.
Язы-сөөгү ылгал чокка
Чаңгыс ужур кижиде бар:
Өскен болза — кавайын каар,
Өлген болза — чыдын ээлээр.

Хилиң ышкаш агы шыпкан
Эки черге аяс хүндүс
Эрес эрни каап чорда,
Кижи бажы кизирт турган.
Маадыр эр караан шимгеи,
База катап көрнүп келбес.
Эрес кыйгы кыйгырган дег,
Эрни харын ажыттынчак:
Октябрьның дайынчызы
Ойга-шатка чыдып бербейн,
«Бурунгаар!» деп алгырыпкаш,
Буруладып чорупку дег...
Чаа ёзу бүрүн тиилээн,
Чаа салым чонну чүглээн,
Коммунизм бедииндиве
Хоор чонум чоруп орар.
Улуг улус уруглар дег:
Омак-хөглүг, оккур ырлыг.
Уруг-дарыг улуглар дег:
Оңмас алдар оруун салгаар.
Василийниң хөөрүнге
Пионерлер даңгыраглаар:
Маадырның улуг шынын
Бистер ам-даа бадыткаар бис.
Галстуктуг чаштар санай
Василийниң чүрээ соккан.
Кайгамчыктыг Октябрьның
Базымы шуут дыңзыг, дыңзыг.
Шынны деткээш, мөчээн кижи
Чылдар өттүр дириг чоруур.
Дайзыннар ам бар-даа болза,
Даартагы өлүглер-дир!

Бистиң кандидаттарывыс

ЧОННУҢ АЙБЫЧЫЛАРЫ БОЛУРЛАР

Хемчик бажы Чараш-Даштан Тере-Хөлдүң Каргы, Балыктыг чедир, Тожунуң Хам-Сырадан Эрзинниң Нарын чедир—бүгү Тыва соңгудага сорук кирген. Эрткен соңгулдалардан бээр бистиң республикавыстың экономиказының болгаш культуразының хогжүлдезинге аажок улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Беш чылдың бирги чылында Тываның ажыл-ишчилери улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга эки түңнелдерлиг болуп, партияның XXIII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле улуг ажылдарны чорудуп келген.

Бистиң хоорайларывыс, суурларывыс чылдың-на өзүп, чаа чурттaлга бажыңнары, бүдүрүлге болгаш культура-амыдырал черлери көвүдеп орар. Республиканың Дээди Соведингe соңгулда талазы-биле Ак-Довурактың Чөөн талакы чаа соңгулда округу тургустунган. Ак-Довурактың даг-дүгү комбинадының чурттaлга суурунуң тудуу беш чыл мурнунда калбарган. Шаанда өрген чок турган черде дөрт каът чурттaлга бажыңнары өскеп. Ында ам ийи муң ажыг чурттакчылар бар, ортумак школаны, магазинни, уруглар садын, столоваяны ажыткан. Совет эрге-чагырганың бежен чылын холбаштыр аңаа Культура ордузун тудуп доозар, сес чүс чыгам өг-бүлелер чаа бажыңнарже көжүп кирер. Бо дээрге бүгү Тываның делгем базымнарының дугайында чүгле чаңгыс чижек-тир.

Бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруу дээш кылып турар. Ол дээрге чурттaлга бажыңнары, садыг, кадык камгалалы, чаштар дугайында сагыш салыышкын, амыдырал хандырылгазы болгаш оон-даа өскелер-дир. Ол чүүлдерниң талазы-биле бистиң чедиишкиннеривисти көргүскен чурагайлар бистерниң шуптувусту чоргааргландырып, чаа-чаа тургузукчу ажылынче сорук киирип турар. Ада-чурт улам-на бай, шырак болгаш быжыг, бистиң амыдырал-чурттaлгавыс улам-на каас, чараш болзун дээш совет кижилер боттарының күжүн кажан-даа харамнанмайн келген.

Совет эрге-чагырганың алдарлыг 50 чылынга төлептиг ужуражыр дээш чарыш ажылчы чоннарның бүгү коллективтеринде калбарган болгаш бедик хүлээлгелер алдынган. Оларны күүседири—кижи бүрүзүнүң алдарының хереэ. Улам-на хөй эътти, сүттү, дүктү бүдүрүп, ынак Төрээн чуртувуска бараалгадыр бис. Чоңга чурттaлганың хөй-хөй бажыңнарын тудар бис. Үлетпүр продукциязын улам хөйнү бүдүрер бис. Ол дээрге база-ла совет кижилерниң чаагай чоруунга бараан болур.

1967 чылдың март 12—Россияның Федерациязының, Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге болгаш ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдаларның хүнү. Чаагай чаңчыл ёзугаар ол хүнге күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш колхозтарның, совхозтарның, үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери бо хүннерде улам хайныышкынныг ажылдап, бедик көргүзүглерни чедип ап турар.

Чоннуң хереэ дээш, партияның хереэ дээш боттарын бердинген, түс бүрүзүнде ажыл-херээниң ёзулуг мастерлери болган кижилерни, эң-не янзы-бүрү профессияның кижилерин эрге-чагырганың органнарынга боттарының төлээлекчилери кылдыр ажылчы чоннар деспиткен. Ам бо хүннерде оларның-биле чоннуң ужуражылгалары болуп, боттарының төлептиг оолдар, кыстарының дугайында чон эң-не чылыг сөстерин чугаалап, келир үеде айбычыларга чагыгларын берип турар. Ол кижилер дээрге коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң кандидаттары-дыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга кандидаттар кылдыр Тываның эң эки оолдар, кыстары, боттарының кызымак ажыл херээ-биле, үлегерлиг аажы-чаңы болгаш келир үеде перспективалары-биле Төрээн чуртун алдаржыдып чоруур ындыг кижилер деспиттирген. Оларның аразындан чамдык кижилерни адап көрээлиң.

1943 чыл. Немец-фашистиг эжелекчилерге удур Ада-чурттуң Улуг дайынының изиг-түлүк үези. Тыва эки-турачы таңкистер фронтуже аъттаныпкан. Оларның бирээзи—Чүргүй-оол Намгаевич Хомушку Украинаның 2-ги фронтузунуң дайылдажып чоруп турган армиязының хүрээлелинге 25-ки танк дивизиязының механик-танкизи болуп алгаш, немец эжелекчилерге удур демиселге кайгамчык маадырлыг чоруун көргүскен. Гитлержилерге удур тулчуушкуннарга эрес-диди болгаш маадырлыг болганы дээш 1945 чылдың март 29-та ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму Хомушку Чүргүй-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры деп бедик атты тывыскан. Ынчангаш эш Чүргүй-оол Совет Эвилелиниң Маадыры деп эң-не бедик болгаш хүндүлүг атты тыва кижилерниң аразындан бир-ле дугаарында алган. Ада-чурт дайыны доозулган соонда бистиң маадырывыс партия, совет, ажыл-агый органнарынга ажылдап, чаа Тываның тургузуушкунунга идепкейлиг киржип келген. Ам үеде ол «Тес-Хем» совхозтуң кадр талазы-биле инспекторунда ажылдап турар.

Бистиң Төрээн чуртувустуң дээди шаңналы—Ленин ордени, Совет Эвилелиниң Маадырының алдын сылдызы, Ада-чурт дайынының орденинин II чергези болгаш өске-даа медальдар маадырның хөрээн каастап чоруур. «Тес-Хем» совхозтуң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга кандидат кылдыр Совет Эвилелиниң Маадыры Ч. Н. Хомушкуну деспидин, аңаа улуг алдарны көргүскеннер. Ол дээрге ёзулуг төлептиг кандидат, чоннуң маадырлыг оглу-дур.

Чербиниң школа-интернадының директору Евстолия Михайловна Командрина—эки организакчы, дуржулгалыг башкы. Горькийниң башкы институдун доозкап аныяк кыс он ажыг чылдар мурнунда бистиң республиканың улус чырыдыышкынының системазынга ажылдап келген. Алдан-Маадырның чеди чыл школазын ол беш чыл дургузунда директорлаан болгаш 1959 чылдан бээр Чербиниң школа-интернадының директорунда ажылдап турар. Эрткен чылдарның дургузунда ол кедээ болгаш район, область Советтериниң депутадынга, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгуттуруп келген. Коммунизм тургузукчуларын кижизидериниң чаагай херээнге бодун шуут бердинген Евстолия Михайловнаның коллективке ат-алдары базым санында өзүп, бодунуң херээнге ол кайы хире улуг кичээнгейни салып, улуг, биче кижилерниң негелде, херегледиин кичээнгейлиг көрүп, депутаттың хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседип келгенин чон көрүп, билип турар.

Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Е. М. Командрина нити херек дээш бүгү-ле сагыш-сеткилин берип, башкыларның коллективи бичии уругларны кижизидериниң болгаш өөредириниң херээнге бедик көргүзүглерни чедип алзын дээш бүгү күжүн, билиин, дуржулгазын харам чокка берип турар дээш соңгукчулар ону база дагын республиканың эрге-чагырганың дээди органынга боттарының төлээлекчизи кылдыр адаан. Оларның улуг идегелин ол арыг арын-нүүр, чаагай күзел-биле шынзыктырып шыдаар-даа!

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга кандидаттар кылдыр деспиттиргеннерниң аразында хөй сүт саар талазы-биле эң бедик көргүзүглерни чедип ап турар мурнакчы саанчылар: «Сүт-Хөл» совхозтуң саанчызы Ооржак Шортак, «Барлык» совхозтуң саанчызы Сара Идам-Сюрюн, «Найырал» совхозтуң саанчызы Очур Байлак болгаш ол профессияның өске-даа кижилери бар. Бо кижилер чүгле мурнакчы саанчылар болуп турар эвес, харын ажыл-ишке болгаш амыдырал-чурттaлгага үлегерлиг, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг, боттарының билиг-медерелин соксаал чокка бедидип, коммунистиг күш-ажылдың үлегер-чижээн көргүзүп чоруур кижилер-дир. Совет эрге-чагырганың 50 чылынга алдар болдурган бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киргеш, олар 1967 чылда улам хөй сүттү саар деп бедик хүлээлгелерни алган болгаш бо хүннерде улам бедик түңнелдерни чедип ап турар.

Тыва улустуң театр болгаш музыка культуразының хөгжүлдезинге композитор Алексей Чыргал-оолдуң ачы-хавыязы улуг. РСФСР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты аңаа тывысканы таварылга эвес. Чоннуң ортузунда дыка сураглыг хөй-хөй ырларның, «60 маадырлар дугайында» симфониялыг поэманың чогаадыкчызы, «Ак-көк хемниң кижилери» деп баштайгы уран-чечен тыва кинофильмниң музыказының автору ол дээрзин бүгү Тыва билир. Алексей Чыргал-оолдуң музыказы ажылчы чоннарның калбак массазынга чедингир, билдингир болгаш улустуң музыка чогаалы ооң ырларында байлак сиңникен, улам ыңай хөгжээн болуп турар.

Чадаана хоорайның бир дугаар школазының башкылары болгаш техниктиг ажылдакчылары Алексей Чыргал-оолду республиканың Дээди Совединиң депутадының кандидадынга деспиткен.

Совет эрге-чагырганың ачызында Тываның оолдар, кыстары улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының, чырыдыышкынның, медицинаның дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлерин доозуп алгылаан, төрээн Тывазының янзы-бүрү булуңнарында улуг үүлелерде эң идепкейлиг киржип, чоннуң бедик хүндүткелин чедип ап турар. Оларның эң-не шылгарааннарын база чон депутаттарга кандидаттар кылдыр адаан. Ол кымнарыл? Сүт-Хөлде Ишкинниң участок эмнелгезиниң эргелекчизи эмчи Ондар Оюн-оол, Тожуда Ийиниң эмчи пунктузунуң эргелекчизи медицинаның ортумак эртемниг ажылдакчызы Клавдия Хурак-оол, Тываның баштайгы улуг үлетпүр бүдүрүлгези — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору инженер Ондар Чимит-Доржу олар-дыр.

Бодунуң бүгү-ле медерелдиг амыдырал-чурттaлгазын тыва улустуң чырыткылыг келир үези, кедилиг ажыл-иш дээш демиселинге тураскаадып чоруур хоочун чогаалчы, «Аңгыр-оолдуң тоожузунуң» автору Степан Агбанович Сарыг-оол Межегейниң кижилериниң кандидады кылдыр деспиттерген. Степан Сарыг-оолдуң хөй санныг чогаалдары бодунуң чонунуң сагыш-сеткилинге кайгамчык таарышкан, ол ындыг болур-даа ужурлуг, чүге дээрге ооң чогаалдарында чоннуң амыдырал чурттaлгазы болгаш ажыл-херээ ырлаттынган, тоожуттунган болгай. Степан Сарыг-оолдуң чогаалдары чүгле Тывада сураглыг эвес, харын орус дылдың ачызында ол бүгү Совет Эвилелинде номчукчуларлыг апарган. Ооң каш-даа чогаалдары орус дылда үнгүлээн. Бедик идейлиг, уран-чечен мергежил-биле бижиттинген, бистиң магалыг чаагай үевиске төлептиг чаа-чаа чогаалдарны чон ынак чогаалчызындан манап турар. Ол манаг харыылыг болурунга болгаш чогаалчының чаа чогаалдарны бижип турарынга бүзүрээр бис.

Чоннуң кандидаттарының аразында — Кызылдың сентелге заводунуң техниктиг контроль килдизиниң мастери Валентин Сомов, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, сураглыг малчын Ооржак Лопсан-чап, Өвүрде колхозчу тудугжу Моңгуш Серен, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, Чөөн-Хемчикте колхоз даргазы Тимофей Пичен-оол, бүгү чуртта сураглыг аңчы, тайганың ёзулуг ээзи, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Даржа Эрестол, хлеб заводунуң эң мурнакчы ажыл-ишчизи Анна Сат, Барыын-Хемчиктиң «Большевик колхозунуң уруглар садының эргелекчизи Валентина Шаалы, Чадааның автоажыл-агыйының эң дээре чолаачызы Василий Филимонов, бистиң республикада эң-не тараалан «Тиилелге» совхозтуң директору агроном Валентин Сапелкин, Туранның тудуг-эптелге участогунуң чазаныкчызы Ариков Накеыл дээш, черле кымнарны чок дээр! Болар болза бистиң чуртувуска коммунистиг ниитилелди тургузар дээш демиселдиң бирги одуругларында чоруп, боттарының ажыл-херээ-биле ынак Төрээн чуртунуң экономиктиг күчүзүн, ат-алдарын бедик көдүрүп, ону улам-на алдаржыдып чоруур кижилер-дир.

Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң блогунуң бүгү кандидаттары соңгулдалар хүнү—март 12-де республиканың эрге-чагырганың дээди органынга соңгуттурган турар дээрзинге ханы бүзүреңдиг бис, ынчангаш олар Тыва АССР-ниң Дээди Соведингe боттарының соңгукчуларының эрге-ажыктарын, улуг идегелин алдарлыы-биле шынзыдып шыдаар дээрзинге кандыг-даа чигзиниг турбас.

С. КЫЗЫЛ-ООЛ.

КОМСОМОЛ АМЫДЫРАЛЫ

КОМСОМОЛ АЖЫЛЫН СОНУУРГААР ХЕРЕК

(Бир эге организацияның нити хуралындан)

— Бистиң салбырда 48 комсомолчулар бар. 26 кижи келген-дир. Эгелээр бис бе, эштер? Ам мырыңай 9 шак чедип тур.

— Эгелээр, эгелээр.

—Чамдыктары дагда, малда... Чардыңнаваан улус-тур...

...Хурал эгелээн.

«Хөй-нити ажылынга комсомолчуларның киржилгези» деп илеткелди «Шекпээр» совхозтуң Дөң-Терезин суурнуң комсомол эге организациязының секретары эш Ооржак Артис-оол кылган.

«Бистиң 48 комсомолчудан 17-ле кижи ажылдап турар. Өскелеринде турум ажыл чок. Сезоннуг үелерде олар ажылдап-ла турар. Комсомолга эрткен чылын ийи кижи кирген. Партияга 2 кижини белеткеп турар бис. Часкылык, Хамаат-оол ышкаш эки ажылдыг механизаторларывыс бар. Лена Моңгуш бо чылын 1900 килограмм сүттү саарын хүлээнген.

Чамдык кежигүннер дадывырын безин четче хавыртпайн турар. Комсомол документизин солуур үе келген, 16 кижи ам-даа фоточуруктары чок болуп турар. Билиг дээш чүткүлге сонуургалдыглар кончуг эвээш. Белгүмнер ажылдавайн турар. Кежээки школада каш-ла кижи өөренип турар.

Тематиктиг кежээлер, үнүүшкүннүг шефтер болбастаан».

Дарганың илеткели шак-ла ынчаар элээн каш минута шөйүлгеш, төнген.

Айтырыглар оон-моон эгеледи.

— Совхозта комсомол комитедин силерге кайы хире дуза чедирип турарыл?

— Хостаттырган секретарь бо суурга кээп көрбээн чүве.

— Салбырның удуртукчулары, партия эге организациязы комсомол ажылын сонуургап турар бе?

— Чок, ынчалза-даа эрткен чылын ноябрьда болду бе, партбюрога илеткелимни каксы алган чүве. Бо хуралга чалаан даргалардан кым-даа келбеди.

— Комсомолчуларны ажыл-агыйга киирип, деткиир ажыл кандыгыл?

— Багай. Чүве-ле болза, аныяктар таарышпас, хоочуннар херек дээр улус бо. Хойжу бригадаларда, ногаа бригадазында удуртукчулар доозазы кырган ажылчыннар дээрзи чажыт эвес. М. Зоя өөнүң ээзи Качыл-оол-биле январь 7-де мал ажылынга ажылдаарын дилеп билдириишкин берген. Мынчага харыы албааннар.

— Ховуже, парниктерже өдек, хүл сөөртүлгези чүге чорбайн турарыл?

— Силер харыылаптар силер бе, агроном — дээш, Ооржак Алдын-оолче секретарь көрген.

— Чүгле ховуже 1500 тонна өдек сөөртүр, а парникче база хөй херек. Ам-даа эгелевээн чүве-дир...

— Комсомолчу даалгаларлыг улус хөй бе?

— Ындыг улус чок-ла болгай. Даалга бердинмээн.

— Планныг ажылдап турар организация ыйнаан бо?

— Чок, амдызында план тургуспаан бис. Бо хуралга тургузар болдаан улус бис.

Январьның ийиги чартыында бо Дөң-Терезин салбырга эрткен комсомолчуларның нити хуралының шынары мындыг болган-дыр.

Спорт талазы-биле күзел-сорукуглар бар-даа болза, спорт херексели чок. Суурда чунар бажыңда ыяш чок, чаа чылдан бээр ажылдаваан. Хөйле танцылар, кино болурундан өске, клубка диспуттар, лекциялар, кежээлер, концерт белеткели, массалыг оюннар, ужуражылгалар шуут болбайн — клуб аныяктарның дыштанылгазының одаа хүлээлгезин күүсетпейн турар.

Бо салбыр тарааны колдуунда суггарып тарыыр улус болгай. Буга дестерин септеп аштаар ажыл эгелевээн.

Комсомолдуң хана солуну чок. Үнүп-даа көрбээн. Ол ышкаш, «Крокодил», «Дүвүрээзин», «Чаңнык» чергелиг шоодуглар база чок. Комсомолчу прожектор мында шуут уттундурган. Дружинниктерниң ажылы кошкак.

Комсомол ажылы ындыг ала-чайгаарлаашкында турда, ВЛКСМ Барыын-Хемчик райкомундан практиктиг дузаны чедирбейн турар. Аныяктарның үнүн дыңнавас, оларны ажылга шилип алыр айтырыгны салбыр эргелели, партия организациязы, удуртукчу эштер үнелеп көрбейн турарын база айтыр херек.

Алаак СБФ-де ийи комсомолчу ажылдап турар. Ында радио, механизация чок. Социалистиг хүлээлгелерниң күүселдези дээш негелде кудуу. Эрткен чылын бо ферма күрүнеге 9 тонна сүттү чедир бербээн.

Хуралга чүве чугаалаан комсомолчулар О. Мандараа, О. Орзанмаа, О. Эрес-оол, Дат Маадыр, М. Лена, М. Зоя, Часкылык, О. Алдын-оол болгаш өскелер-даа комсомол организациязының багай ажылын ханы анализтеп, канчаар ажылдаар, чүнү кылыр ужурлуун сеткил сагыжындан сагыш човап сүмелээннер. Ол ёзугаар ажыл планын бадылап алганнар.

Онзагай чыл — 1967 чылга, Октябрьның чартык чүс чыл юбилейинге аныяк өскенниң ленинчи организациязы мынчаар ужуражып болур бе? Аңаа кижи бүрү белектиг ужуражыр турбуже, ажылдавайн турар 31 комсомолчу чүнү соңнээрил?

Дөң-Терезинниң комсомол ажылынче көрнүңер, эштер!...

А. ДОПЧАА.

Соогунга шыдашпас

«Тээли» совхозтуң Бай-Тал салбырынга келген чорумал-даа кижи, суурнуң турум чурттакчылары-даа Ленин аттыг кудумчуда туттунган чаа бажыңны чандыр баспас. Ол болза салбырның бүгү чонун хүннүң чугула барааннары-биле хандырып турар магазин-дир. Даштындан көрген кижи «эки кылдынган магазин-дир» деп мактавас аргажок.

«Кижиниң шокары иштинде, чыланның—даштында» дижир болгай, магазинниң иштики байдалы-биле таныжа каапталынар. Ооң ишти кижи шыдажыр арга чок соок, соңгаларының бар-чогу билдинмес, караңгы, «чырык имир» деп болур. Магазинни бус-биле изидер одалга системазы-биле дерип кылган-даа болза, оон ажык болбаан.

Салбырның школазында бичии ларёк база бар. Ында байдал база дүвүренчиг. Ээлчег манашкан хөй улус тырылгаш, ооң печказын буза тавараан. Садыгның бо четкилери кажан чылыыр ирги?

Н. ЧҮЛДҮМ.

ДАШТЫКЫДА

Кезээде найыралдыг чурттаар

ЗАНЗИБАР. (СЭТА). «Совет Эвилели бөгүн» деп ат-биле Занзибарда ажыттынган делгелгени көргеш, Танзанияның бирги оралакчы президентизи, «Афро-Ширази» партияның даргазы Абейд Амани Каруме «танзани улустуң хүлээлгези чүл дээрге бистиң акы-дуңмаларывыстың үлегерин салгаары ол болур» деп бижиглелди кылган. «Афро-Ширази» партияның удуртукчулары, Занзибарның революстуг чөвүлелиниң кежигүннери, министрлер, хөй-нити ажылдакчылары ол делгелгени ажыдарынга барып чораан.

Совет Эвилелиниң күш-ажылчы болгаш культурлуг амыдыралының дугайын, социализм болгаш коммунизм тургузуушкунунга ооң чедиишкиннериниң дугайын чугаалап турар ол делгелгениң делгиир чүүлдерин хүндүлүг аалчылар көрген.

«Афро-Ширази» партияның даргазының оралакчызы Мторо Рейхани: «Кезээде найыралдыг чурттаалыңар!» деп, сеткил хайныгызыңныг бижигелелди арттырган. Комбо дээр занзибар кижи «Занзибарга мындыг солун делгелгени кажан-даа көрбээн мен, үлегер алыр чүүлдер мында хөй-дүр» деп бижээн.

Делгелге улуг чедиишкинниг болуп турар. Ооң баштайгы хүнүнде аңаа муң чыгаа кижи чораан. Келген кижилерге «Чапаев» деп кинофильмни көргүзерге, улуг сонуургал-биле көрген.

STOP
STOP THE WAR
NO
STOP

АКШ. АКШ-тың дайынзырактарының Вьетнамда чорудуп турар бужар-чүдек дайынынга ак сеткилдиг бүгү американнар шиитпирлиг удурланып турар. «Херээженнер, тайбың дээш демисежиңер» деп организацияның киржикчилери Пентагоннуң дайынзырактарынга боттарының киленнээшкиниң удурланыышкынын илергейлээри-биле Пентагонга чедип келген үезин бо чурукта көргүскен.

Плакаттарда чугаалап турары: «Дайынны соксадыр!».

ЮПИ—СЭТА-ның телефотозу.

Совет Эвилелинге аалдап келир

Эфиопияның императору I Хайле Селасие февраль 27-де албанның аян-чоруун кылып, Совет Эвилелинге аалдап келир. Ол африка күрүнениң баштыңының ам бистиң чуртувуска ийи удаа келири ол. Совет удуртукчулар-биле ооң ужуражыышкыннары болгаш чугаалажыышкыннары, Совет Эвилелинге аян-чоруу ССРЭ-ниң болгаш Эфиопияның аразында найыралчы харылзааларны калбартып, быжыглаарынга бараан болур.

Делегейниң нити дайынының соонда Совет Эвилелиниң болгаш Эфиопияның аразында кады ажылдажылга калбарып, быжыгып келген. Күрүне удуртукчуларының, чазактар кежигүннериниң, эртемденнерниң, чогаалчыларның, чурукчуларның, спортчуларның болгаш хөй-нити төлээлекчилериниң ийи чурттуң аразынга аргыжыышкыннары аңаа идиг берип турар. Эфиопияның чонунга ажылдап берип турар бистиң госпитальывыс 1946 чылдан эгелээш Аддис-Абебте дагын ажылдай берген.

Чардынган дугуржулгалар ёзугаар Совет Эвилели экономиканы болгаш культураны хөгжүдерде Эфиопияга дуза чедирип турар. Кызыл далайда Ассабта далай портун Совет Эвилелиниң шуут киржилгези-биле туткан, ам нефть хайындырар болгаш өске-даа үлетпүр бүдүрүлгелерин тудуп турар. Бахр-Дарда муң өөреникчиге техниктиг школаны туткан, пос-таавы үлетпүрүнүң, кедээ ажыл-агыйның специалистерин белеткээр кылдыр ону таарыштыр бүрүн дерээн. Национал техниктиг кадрларны белеткээр талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар. Ийи чурттуң аразында садыг харылзаалары калбарып, хөгжүп турар. Эфиопияның даштыкы үндүрер чаңчыл болган бараанннары — кофени, алгы-кешти, арахисти алгаш, Совет Эвилели аңаа тудуг ыяжын, нефть продуктуларны, эргежок чугула машиналарны болгаш станоктарны берип турар.

• • •

Эфиопия дээрге Атлантикадан Индий океанче улуг далай оруунда делгем девискээрлиг, 20 миллион кижи чурттакчылыг, янзы-бүрү аймактарны болгаш улус чоннарны төлээлээн күрүне-дир. Эфиопияның күрүне дылы болган шажыны—амхар дыл болгаш христиан шажыны болуп турар. Эфиопия—колдуунда мал ажылдыг чурт.

ИНДОНЕЗИЯДА БАЙДАЛ

ЛОНДОН. (СЭТА). 1968 чылда болур бүгү-нити соңгулдага чедир Индонезияның президентизиниң хүлээлгезин күүседир кылдыр генерал Сухартону бадылаар дээш индонезий парламент чаңгыс үн-биле саналдаан дээрзин Рейтер агентилелдиң корреспондентизи Джакартадан дыңнадып турар.

Парламент кежигүннериниң айыткаңын барымдаалааш, корреспондентиниң демдеглеп турары болза, сукарночу национал партия безин ол саналды деткээн. Бо дугайында саналды түр улусчу консультативтиг конгресске көрдүрери-биле киирер деп турар. Конгресстиң март эгезинде болур сессиязы Сукарно дугайын узе шиитпирлээр ужурлуг.

Чүдек-бужар үүлгедиг

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Америк хөй-нити, студентилер, профэвилел организациялары-биле болгаш даштыкы ажыл-чорудулгалыг чамдык хуу организациялар-биле АКШ-та күрүнениң разведка органнарының харылзаа байдалдарын истеп хынааның түңнелдериниң дугайында баштайгы илеткелди АКШ-тың күрүне секретарының оралакчызы Катценбах президент Джонсонга киирген.

Даштыкыга шпион болгаш идеологтуг хоралакчы ажыл-чорудулгага ол организацияларны төп разведка эргелели идепкейлиг ажыглап турар апарган деп чүвени бүгү делегейге сойгалап илередип турар чүүл америк парлалгага көстүп келгени-биле холбаштыр ол истелгени президент Джонсоннуң дужаалын ёзугаар чорудкан.

Төп разведка эргелели чамдык америк хуу организацияларга «саңхөө деткимчезин көргүзүп турган», ынчалза-даа ол ону бодунуң иниациативазы-биле эвес, харын «1952—54 чылдарда национал айыыл чок чорук чөвүлелиниң бадылааны, национал политикага дүүштүр» чорудуп турган деп ол илеткелде чугаалап турар. Төп разведка эргелели хайгаарал талазы-биле чазактар аразының дээди комитеттериниң чүүлдүгзүнүүшкүнүң-биле ол чылдарда хөделип турганын илеткелде демдеглээн. Ол комитеттерге күрүне секретары болгаш камгалал министри азы оларның төлээлекчилери кирип турган. Ол политиканы АКШ-тың дөрт президентилериниң үезинде боттандырып келген.

Мынчангаш президентке киирген илеткел болза америк студентилер, профэвилелдер, хөй-нити организацияларын болгаш өске-даа хуу организацияларны разведка органнарының ажыглап турганының фактызын албан ёзузу-биле бадыткап турар. Ындыг практика АКШ-тың күрүне политиказы кылдыр көдүрүлген болгаш ону чазактың дээди төлээлекчилери чүүлдүгзүнүп турар.

Президент Джонсон ол илеткелди бүрүн чүүлдүгзүнген болгаш АКШ-тың чазаа хөй-нити организацияларын разведканың хоралакчы ажыл-чорудулгазынга ажыглап турарының практиказында чүдек-бужар чүү-даа чок кылдыр көрген.

КЫВАР-ЧААР МАТЕРИАЛДАРНЫ КАМНААР

Эрткен чылын бистиң республиканың колхозтары болгаш совхозтары кедээ ажыл-агый ажылдарынга ажылдаар техника ажыглалынга нити түңү 2,2 миллион рубльге 40 ажыг муң тонна кывар-чаар материалдарны чарыгдаан. Чижек-биле алырга, аңдарган черниң бир газынга үнген ажылга хамзарыштыр алырга, ол чарыгдал ооң 40 хуузундан ашпас болур ужурлуг. А херек кырында бо көргүзүг артык чарыгдалдарның уржуундан дыка бедик. Чижээ, эрткен чылын республиканың ажыл-агыйларынга 2600 ажыг тонна кывар-чаар материал артыкка чарыгдаттынган. Ынчангаш ажыл-агый бүрүзүнге кывар-чаар материалдарны шын ажаар, чарыгдаар учётту тургузары чугула айтырыг болуп турар. Кывар-чаар материалдарның ажык чок чарыгдаттынып турарының болуп турар чылдагааннарын хынап көөрге, оларны багай ажаап, машиналарга кудуп алырда теп-чайып, дыдык саваларлыг машиналарга кудуп алгаш, черге теп чоруп турарында болган. Ол чарыгдалдарның хөй кезии техниканы хөй черге шавар, азы хеделдирип кааш үр үеде аңаа тургузар чоруктардан база болуп турар.

ДТ-54 деп тракторга кывар чүүлдү чогуур хемчээлинге чедир 10-на хуу безин чедир кутпаанда, чогуур хемчээлинге чедир кутканынга бодаарга, кывар чүүлдү 3 хуу чедир артыкка чарыгдаарын болдурар. Ындыг таварылгаларда тракторнуң күчүзү кандыг-даа ажылдарга 60—80 хуу ажыглаттынар. Техниктиг ажаалдаларны өйү четпээнде чорудары база кывар-чаар материалдарның артык чарыгдалын болдурар. Кывыышкын камеразынга каък чыглыры, кывар чүүл дамчыыр хоолайжыгаштарның бокталыры, цилиндрлерге компрессия чок апаары, моторнуң температура режимин сагывазы болгаш өске-даа техниктиг четпестер кывар-чаар материалдар чарыгдалын көвүдедир.

Республиканың ажыл-агыйларынга кывар-чаар материалдар чарыгдалы доктааттынган хемчээлден 1,5—1,8 катап ажып турар. Чижээлээрге, Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунга бир га чымчак черге норма 11 кг турда, 17 кг ажыг дизель одалгазы чарыгдаттынган, а Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйларынга ол чарыгдал 16 кг болган.

Кывар-чаар материалдар складтарын эгижидеринче болгаш машина, тракторга оларны камныг кудуп ажыглаарынче чогуур кичээнгейни салбайн турар. Ол материалдарны кудар резервуарлар дыдык, дамдылап турар болгулаар. Амга чедир-ле дизель тракторга одалга чүүлдерин ажык арга-биле кудуп турар. Тес-Хем районнуң «Чодураа», Эрзин районнуң «Чаа орук» колхозтарының механизаторлары кывар-чаар материалдар кударда, доскаарлары-биле чуукпап кудуп турар. Ынчаар бир доскаарны кудуп доозуптарга, 16 кг чедир материал черже төктүп каар. Чамдык ажыл-агыйлар ынчаар чарыгдаттынган ол материалдарны ажыглаттынган кылдыр үндүр бижип турары черле шын эвес. Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң бухгалтериязының кывар-чаар материалдарның чарыгдалын хынавайн турганы-биле 30 ажыг тонна артыкка чарыгдаттынган.

Кывар-чаар материалдарны ыңай-бээр сөөртүп чоруп турган, дыдык саваларга кудуп, төп-чайып чоруп турары-биле база хөй чарыгдалдар болуп турар. Ынчангаш чамдык ажыл-агыйларның чымчак черге шилчидерге бир га черге чарыгдалы чылдан чылче улам көвүдеп турар. Чижээлээрге, «Тиилелге» совхозтуң ол чарыгдалы 1964 чылда 14,5, 1965 чылда 19 кг болган, а эрткен чылын 132 тонназы артыкка чарыгдаан. «Улуг-Хая», «Совет Тыва», «Тээли» совхозтарның, Барыын-Хемчик районнуң «Большевик», Каа-Хем районнуң «Кызыл тук» колхозтарының чамдык тракторлары хову ажылдарының үезинде моторлары дыдык, кывар-чаар материалдары төп чоруп тургулаан, а ону кым-даа хынавайн турган. Ажыл-агыйларның чамдык механизаторлары 5 км болгаш оон-даа ырак суурларда турар бажыңнарынче трактору-биле хап чангаш, хонгаш кээп турар, техниканы ажыл чокка ынчаар ажыглап турары кымга-даа чажыт эвес болгай.

Чайгы, часкы ажылдар үезинде бензинниг доскаарны ажык хондурарга, оон 6 кг чедир бензин бусталып үнер бээр. Даштын кара эвес, а ак азы көк дозу-биле будуп каан доскаарга бензинниң бусталыры кара даштыг доскаарга бодаарга, 30—35 хуу эвээш болур. Республиканың ажыл-агыйларының хөй нуруузунда 5 кубометр чедир ишкир доскаарларның иштинче агаар кирер клапаннары чок, Каа-Хем районнуң «Кызыл тук», «Коммунизмче орук» колхозтарында бо ажыл онза багай. Кывар-чаар материалдар кадагалаар ажылды Таңды районнуң «Межегей» совхозунда, «Коммунизмче орук» колхозунда эки тургускан. Бо ажыл-агыйларда ол материалдарны кудары механизастаттынган болгаш оларны ажаап кадагалаарын, чарыгдаарын үргүлчү хынап, шын учётту кылып турар.

Механизаторлар чамдыкта прицеп машиналарның техниктиг ажаалдазынче кичээнгей салбайн турар. Оларның эки ажылдаарын таарыштырары кывар-чаар материалдарның камналгазын бээр деп чүвени билзе чогуур. Андазын бизиниң 0,5-тен 1,5 мм чедир шаптылай бээри агрегатты 30—40 хуу чедир аартадып, кывар-чаар материалдар чарыгдалын көвүдедир. Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг колхозунуң механизаторлары 5 бистиг андазынны 4 бистиг кылып ап турары черле шын эвес. Ол чорук тракторнуң бүдүрүкчүлүг ажыглалын кудуладыр.

Кывар-чаар материалдар бүдүреринге хөй чарыгдалды үндүрүп турар. Ынчангаш оларны камныг, бүдүрүкчүлүг ажыглаары база чугула айтырыг болур. Ажыл-агый бүрүзүнүң удуртукчузу ону билзе чогуур.

И. ОЛДЫРЕВ,
Республиканың «Сельхозтехника» каттыжыышкынының инженери.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГААЛАРЫНДАН

ТЫВЫҢГЫРЛАР

«Тыва кобальт» комбинаттың тудуг эргелелинде чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге шиңгээдир талазы-биле ажылдар эки тургустунган. Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюнга уткуштур республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразынга чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның аразындан «Тыва кобальт» комбинат бирги черни алган. 1966 чылдың дургузунда 40 саналдарның 28-зин бүдүрүлгеге нептереткеш, 24,6 муң рубльди камнаан. Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның саны өскен, олар 43 кижи апарган. Бюроның даргазы кол инженер Монгуш Тадар-оол база хөй саналдарны киирген.

Инженер М. Меркуловтуң чогааткан «Бүдүрүлгениң боктуг сугларын арыглаар тургузулга» деп саналы чылда барык 10 муң рубльдиң камналгазын бээр. Ол чорук автомашиналарны өске ажылче шилчидериниң аргазын берген.

Инженер Н. Сенькоңуң «Насостарны солууру» деп ажылы 631 рубльдиң камналгазын берген. Ол оон-даа өске үнелиг ажылдарны киирген. Гидрометаллургия талазы-биле кол инженер Бузур-оол Доржунуң киирген саналдары бүдүрүлгеге элээн каш муң рубльдиң камналгазын бээр. Ук ажылдарны Москваның тускай эртемниглери мактаан.

О. КОРОДА.

* * *

Солуннарывысты кажан алыр бис?

Хорум-Даг сес чыл школазының коллективи 1967 чылдың чагылгаларын бедик организастыг деңнелге чорудуп, класстар, отрядтарга бо талазы-биле улуг ажылды чоруткан. Башкылар болгаш ажылчыннарның кижи бүрүзү элээн каш чагыдылгаларга бижиткен.

Ынчалза-даа бистиң чагыдылгаларывыс келбестей берген. Январьның баштайгы хүннеринден эгелээш-ле, «Учительская газетаны» чүгле үш экземплярны, а «Пионерская правданы», «Тываның аныяктарын» чагыткылаан класстарда өөреникчилерниң дыка хөй солуннарын албайн турарының дугайын класс башкылары кайгап, почтачыга үргүлчү-ле хомудап чугаалап турар апарган, а почтачы:

— Чыраа-Бажында солун бээр кижи «черле ол-ла-тыр, хомудалдыг кижилер бар болза борта келгеш, даңзызын ажып көргей аан» — дээр чүве-дир деп харыылаар.

Мен бо дугайында районнуң «Союзпечать» черинде эш Глуховка албан-биле чедип, бо айтырыгны тургузарымга:

— Ындыг-дыр, бис Чыраа-Бажынче тускай кижи чоруткаш хыналып, ужурун тып бээр бис — деп харыылаан.

Оон бээр элээн үе эрткен, февраль төнүп турар, бистер ам-даа чагыткан солуннарывысты болгаш журналдарывысты четче албайн турар бис.

Д. ХОВАЛЫГ,
башкы.

МАЛ АЖЫЛЫНДА ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

САНДАРГАЙ БАЙДАЛ

Чөөн-Хемчик районнуң «Тыва» совхозунуң Хөндергей салбыры ажыл-агый-даа, чурттакчы чон-даа талазы-биле кол салбыр. Эрткен чылдың чазынында ооң эргелекчизинге эш В. Доржуну томуйлаан. Баштайгы айларда эргелекчиниң ажыл-агыйжы удуртулгазынга онзагай чүүлдер көзүлбээн. Чай дүжүп, кышка мал чеми белеткээр ажылче кичээнгей салыр үе келген. Ынчаарда-ла эргелекчиниң ажылы, удуртулгазы сандарап эгелээн. Ында партбюро ол дутайын чугаалашкаш, эш Доржунуң четпестерин тодаргай айыткан.

Чай эртип, кыш дүжүп келген. Малчыннар С. Санчап, С. Айдын-оол, О. Домбуй олар кажааларын боттарының күжү-биле белеткеп, сиген кезип алганнар, өске 8 малчын ол ажылды кылбаан, кышка белен эвес болган. Ол кодааннарның чамдызын Теве-Хая салбырже шилчидер ужурга таварышкан.

Амгы үеде малчыннарның амыдырал байдалы бергедеп, оттулар ыяжынга чедиишмейн турарлар. Малчыннар база чурттакчылар оттулар ыяш сөөртүп алыр машина, трактор айтырарга, эш Доржунуң харыызы чок-ла, чок. Шынында салбырда үш автомашина, үш трактор доктаамал турар, а аңаа немей совхоз төвүнден ийи-үш машинаны хүн бүрүде чорудуп турар, хамык ужур эш Доржу ол техниканы чөптүг ажыглавайн келгенинде, харыысалга чогунда. Чолаачыларга азы трактористерге онаалганы берип кааш, олар чүнү кылганын хынавайн турар. Чолаачылар 20 км черге хүнде бир-ийиле катап ыяш сөөрткеш, эрте хап чаңгылай бээр.

О. Хевек-оол.

КУДУКТАР ДОҢАН

Амгы үеде чүгле хемнер, суглар чоогу черлерге эвес, а даглар чоогу ырак одарларга кудуктар казып, суг үндүрүп турар апарганы кижилерге өөрүнчүг боор турар. Бии-Хем районнуң «Хадын» колхозунда 5 кудукту каскан. Төп суг-бараан фермазында 20 метр ханы кудукту эки тургускан. Ооң аксы чылыг бажың иштинде. Ынчангаш оон сугну кандыг-даа үеде дүн-хүн чок ап болур. Ол кудук ферма, суурнуң мал-маганын, чурттакчыларын ийи чыл ажыг үеде суг-биле хандырып келген. Ам ол кудуктуң суг сордурар насозу хозалып, үрелип калган. Малды ам 3—4 км черден суггарып, аай-дедир сүрүп, кыжын соокка дидиредип турар. Каък-Хөлде кудукту эрткен чылдың күзүнүнде тургускан, ынчалза-даа ол кудук ийи ай хире ажылдааш, доңуп калган. Бо мал одарларында кудуктар чүге доңуп калганыл? «Тыва суг-тудуг» тудуг-монтаж эргелели ол кудуктарның ажылын билир кижилерни тургуспайн, колхозчулар боттары-ла билзин дээш карак ажыт каапкан, а колхоз баштаар чери ол кудуктарны кичээнгейге албаан. Ол кудуктар ынчаар үрелип калыр бе? деп айтырыгны харыылаар үе келген.

С. Дантаа.

ЫРАК КОДАННАРЖЕ ИС БАСПАСТААН

Кадыр-Оруктуң, Сыын-Чүрээниң, Ак-Шаттың ырак одарларында хойжуларда хойнуң массалыг оолдаашкыны түлүктээн. Хойжулар чаа оолдаан хойлар, чаш хураганнар чемгерер эмчак сигени, дус, концентраттыг мал чемнери чок бергедеп турар. Бо чылдың январьдан эгелээш бо хойжу коданнарга чаңгыс-даа катап машина барбаан, кижи эмчилери, лекторлар, колхозтуң удуртукчулары келбээн. Автолавка база келбестээн.

Бо четпестерни бистиң Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 50 чылы» колхозунуң удуртукчулары кичээнгейге дарыы алыры чугула.

М. Байлак-оол,
хойжу.

СПОРТ

Шыдыраачылар булуңу

КЫМ МУРНАП ТЫВАРЫЛ

Ак тала:
Ноян g3.
Мерзе g1.
Тергелер f8, h4.
Аъттар c8, h6.
Теве g8.
Оолдар g5, f5, f6.

Кара-тала:
Ноян e5.
Аът h7.
Теве f1.
Оол e4.

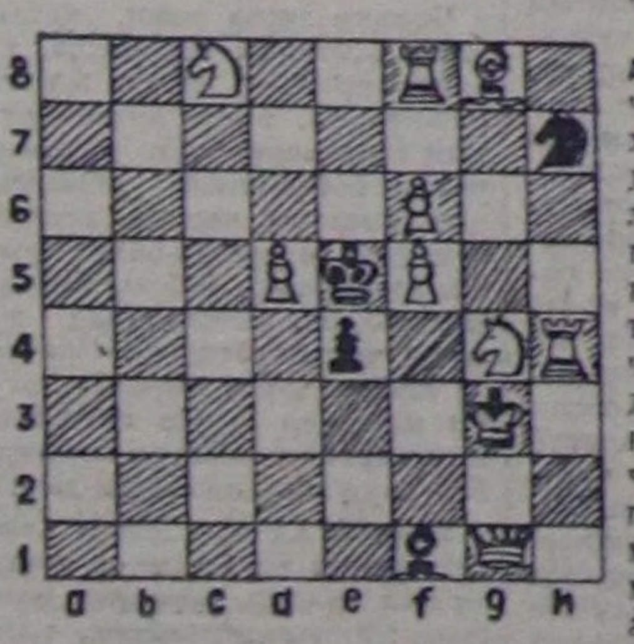

Ак тала эгелээш, кара ноянны ийи кежиеш, матка кагар.

Бо бодалганы бодаарының негелдези болгаш хуусаазы. Номчукчу чүгле бодунуң дың чаңгыс тыпкан харыызын чорудар. Хөй янзы бодалгаазынныг харыы күш чок болур. Бодалганы бодаар хуусаазы парлаттынган соонда чүгле чеди хонук. Бо кыска хуусаа чүнү негеп турарыл дээр болза, номчукчунуң чүгле дүрген болгаш шын бодаарындан аңгыда, тус-тус черлерде почтаның ажылындан — чаа солуннарны чагыткан ээлеринге кайы хире дүрген чедирип турарындан база хамааржыр апаар. Ооң кадында хамыкты мурнап тыпкан 15 кижиниң адын дараазының түңнел харыызын парлаан солунга база чарлаар.

СОНУУРГАКТАРГА

Иерусалим. Барыын Азияның зона-куржаг аайы-биле үскен делегейниң шыдыраа маргылдаазынга Моол Арат Республиканың болгаш Израильдиң шыдыраачылары киришкен. Бир дугаар черни дөрт сан алгаш, бистиң өңнүүвүс моол шыдыраачы Мягмасүрен алган. Ийиги черни Израильдиң шыдыраачызы Домниц алган, а үшкү черни 3 сан алгаш, база-ла бистиң кожавыс Моолдуң шыдыраачызы Уйтүмен ап үнген. Мыя бо хензиг чижек болза Моолдуң шыдыраачыларының ойнаарының күштүг апарганын, салырының уран мергежилдиин база оларның шыдыраа талазы-биле адын делегейде алдаржып, тарап турарын херечилеп турар-дыр.

Турция. Чурттуң шыдыраа чемпионадын бир-ле дугаар чоруткан! 9 кижи-биле ойнааш, 6,5 санны алгаш, шыдыраачы Билай бирги черже шылгарап үнген.

Нью-Йорк. 24 харлыг гроссмейстер Роберт Фишер Американың Каттышкан Штаттарының сес даапкыр чемпиону болган. Чоокта чаа ол 11 кижи-биле ойнааш, 9,5 санны алгаш, бирги черни база чаалап алган.

Окланд. Чаа Зеландының ажык чемпионадынга 12 кижини үткаш, 2 кижи-биле хайымнашкаш, Москва чурттуг гроссмейстер Юрий Авербах тиилекчи болган.

Бевервейк. 10 гроссмейстер, 4 делегей болгаш 2 национал мастер киржикчилиг шыдыраа маргылдаазынга Борис Спасский 11 сан алгаш бирги черни, ынчаарга Анатолий Лутиков 10,5 санны алгаш ийиги черни алган. Бистиң совет шыдыраачылар шыырак ойнаарын даштыкы шыдыраачыларга база катап көргүзүп шылдааннар.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

СОЛУН-ДУР, ОО!

Бистиң аравыста солун номчувас кижи чок. Бижик билбес кырган бежин школачы оглунга солун кыйгыртып алырын чугула херекке алыр апарган. Бистиң номчукчуларывыстың сонуургалы ынчангаш янзы-бүрү. Сөөлгү үеде солуннарга парлап турар материалдарның уг-шии болгаш утка-шынары кижиниң сагыш-сеткилин ала-чайгаар хаара туда бээр апарган.

Бо чылдың февраль 5-те үнген «Шын» солуннуң дөрткү арнынга «Делегейде эң хөй хой» деп эгелиг болгаш өске-даа солун материалдар парлаттынган. База февраль 3-те үнген «Тувинская правда» солунга амгы үеде Тывада хой ажылының чедиишкиннериниң, моон соңгаар ооң хөгжүлдезиниң углачыышкыннарының болгаш чамдык четпестериниң дугайында эш С. Бимбиниң «Биске хой малдың чогум кандыг укаазын өстүрзе чугула херектигил» деп эгелиг чүүлү парлаттынган. Бо айтырыг бистиң республиканың экономиказынга база чугула. Ону көдүрүп турары чөптүг, номчукчу бүрүзүнүң сагыжынга чаа бодалдарны ол чүүл киирер дизе, артык эвес. Үстүнде айыткан чүүлде байкал укзааның хойларын биске өстүрер деп саналдап турарынга каттыжып турар мен, чүге дээрге ол укзааны бистиң Тыва-биле дөмей агаар-бойдустуг Байкальеге өстүрген, ындыг черге тааржыр, шыдамыккай, эъткир, дүкүр хойлар-дыр.

Парлалга чоннуң үнү. Бистиң чурттувустуң төп болгаш ооң чер-черде парлалга органнары — солуннар чоннуң санал-оналын өөренип турар. Бистиң республика солуннарынга номчукчуларның эгелекчи саналдары көстүп эгелээринге чүүлдүгзүнмес арга чок. Хой, чылгы, инек, теве, иви, сарлык малдарны өстүрерин чугулага көрүп турзажок, өшкү малды арай уттуп алганы мен бодаарымга, таарышпас хире. Ыланғыя бистиң Тывавыс ышкаш даг-даштыг, нааг-сооктуг, дошкун агаар-бойдустуг черлерге өшкү малдың кайгамчык тааржырын чогаалчылар мактап, ооң ажыктыын эртемденнер тодаргай бижип турар болгай.

Өшкү малды азыраарга
Өске малдан чиик-ле ийин — деп,

чон бурун шагдан бээр ырлап чораан. Чөөн-Хемчик районнуң амгы «Тыва» совхозу колхоз турар үеде өшкү мал азыраар фермалар тургузаан Кевенектиг, Сарыг-Белдир, Шеттиг-Оорга, Көвүрлүг-Кара-Суг дээн ышкаш агы-каңгылыг кадыр каъттар ам барык ээнзирей бергилээни кара элдептиг чүве боор! А өске черлерде та чеже ындыг одар-белчирлер ээнзиреп калган чүве!

Номчукчу мээң бодалым болза, тускай эртемниглерниң саналдарын чогуур органнар чогумчалыг өөренип көргеш, Тываның дошкун агаар-бойдузунга шыдамыккай хойнуң болгаш өшкүнүң чаа укзааларын шенеп өстүрери, ындыг-ла улуг азырал негевес, бедик продуктулуг укзаалар биске бар апаарынга бүзүрээр мен.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

* * *

Бо юбилейлиг чылда бистиң республиканың тус-тус районнарының ажылчы чоннарының күш-ажылчы тура-соруун хөйге таныштырар сорулгалыг бүдүн-бүдүн номерлерни «Шын» солун редакциязы үндүрүп эгелээнин чүүлдүгзүнүүшкүн-биле деткип турар мен. Бо чылдың январь 29-та Таңды, февраль 19-та Чөөн-Хемчик районнарга тураскааткан тус-тус номерлер үнгүлээн. Ыланғыя бистиң Чөөн-Хемчик районнуң дугайында номер солун, чараш болганын демдеглексеп тур мен.

Баштайгы ол номерлерниң чедиишкиннииг кылдынганын демдеглевишаан, бодумнуң саналдарымны бижиирин бодадым. Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкуну-биле чергелештир, районнарда күш-культураның болгаш спорттуң канчаар сайзырап турарын, районнуң разрядтыг спортчуларының дугайын, база спорттуң национал хевирлери болур кажык адар, ча адар, баг кагар, янзы-бүрү маңның аъттарын чарыштырары дээн чергелиг хевирлерниң дугайын көргүзери база чугула айтырыг деп бодаар мен. Национал оюннар талазы-биле тус-тус районнарның төөгүзүнден солун чүүлдерни тывары база дыка күзенчиг болгаш номчукчуларга солун боору чугаажок. Районда бар билдингир азы эгелеп чоруур тоолчуларга, ыраажыларга, шүлүкчүлерге сөс бээри, оларның чогаадыкчы тура-соруун көргүзери база дыка күзенчиг.

Чаңгыс солунга бүдүн районнуң амыдыралын бүгү тала-биле көргүзери берге болуру чугаа-чок. Мен бодаарымга, бо политиктиг, кижизидикчи ужур-дузалыг ажылга чоннуң киржилгези улуг болган тудум, солуннуң материалы байлак болур деп бодаар мен. Кижи бүрүзү бодунуң районунга тураскааткан солун үнүп келирин четтикпейн манап турар болгай. Ынчангаш солун үндүрер дээн районга баш удур белеткел ажылдарын чорудары база чугула ужур-дузалыг.

Д. ЛЮНДУП.
Чөөн-Хемчик районнуң
«Искра» колхозу.

ШЕВЕРЛЕРНИҢ САЛГАЛЫ

Чоокта чаа алдарлыг сииликчи Михаил Почукаевтиң чеден харлаан оюн Туланың боо-чепсек кылыр дарганнары демдеглеп эрттиргеннер. Почукаевтиң ат-сураа хөйге билдингир кижи. Ону чазактың дээди шаңналы Ленин ордени-биле шаңнаан чорук ооң эртип келген узун, берге оруун болгаш кайгамчык уран-шеверин улуу-биле үнелеп көргени ол.

Чепсек кылырының херээнге сииликчиниң үлүү улуг. Дээштиг, быжыг болгаш шевер кылып каан Туланың бооларының демир кезектеринде бүдүн-бүдүн чуруктарны сиилип, чуруп каггылаан боор. Почукаев чүс-чүс бооларны каастап кылган. Ынчалза-даа оларның бирээзин мастер кажан-даа утпас.

1923 чылда боо кылыр дарганнар Владимир Ильич Ленинниң аарыының дугайында дыңнааш, ынак баштыңчызынга белек кылдыр Тулага кылып турган бооларның эң-не экизи — адыр дүүрге чорударын шиитпирлеп алганнар.

Ону тергиин дээн мастерлер кылып эгелээн. Боонуң унундан баштаткаш, мажызынга чедир бүгү-ле кезектерин эң-не хынамчалыы-биле каастап кылган. Бүгү кезектерин кылган соонда, ону алдаржаан шеверлер эптеп эгелээн. А сиилиирин база дээре дээн улус кылган. Оларның аразынга ынчан аныяк-даа болза алдар-адын сурагжый берген Михаил Почукаев база турган.

Тулажыларның ол белээ ам В. И. Ленинниң Москвада музейинде делгеттинген.

Чылдар эртип-ле турган. Почукаев тергиин дээн сиилчикчи болуп, чаа салгалдың специалистериниң кижизидер башкы апарган. Ынчан кээп Почукаев «хуулгаазын» каасталгаларны кылып эгелээн.

Туланың чок дээн боо мастерлери бүгү делегей делгелгезинче чорудар зинаар бооларны кылып турган. Кылган кижи бүрүзү-ле боога бодунуң «им-демдээн» кылгаш, адын салып каар мындыг. Покучаев боозун баш дүгүнден-даа чиңге шыйыглар-биле сиилбип каан.

— Адыңар каяа салыр силер, Михаил Исаевич? — деп, заводтуң директору боону магадап көрүп тура, айтырган.

— Салып каан мен — деп, Почукаев харыылааш, директорга улгаттыр тырттырар шил берген, үгүлзалыг шыйыгже айыткан.

Хензигийне шыйыгда мастерниң адын бижип кааның аңаа турган улус шупту магадап көрген.

Каш чыл бурунгаар Михаил Исаевич Туланың боо-чепсек төөгүзүнүң музейинге улуг эвес шил эккелгеш, ону микроскопка көөрүн дилээн. Көрүпкен улус кайгай бергеннер.

Ол шилге Почукаев Туланың боо кылырының уран шевер төөгүзүнге тураскааткан сес каасталганы кылган. Оон Туланың боо-чепсек заводунуң ниити хевирин-даа, орус винтовканың конструкторы С. И. Мосинниң чуруун-даа көрүп болур. Ол бөлүк чуруктар баштак-биле төнген: чагыга чыпшыр баглап каан карабытты Туланың дарганы Левша (солагай кижи) дагалап турар. Баштак чуруктуң кезектери-ле хөй: көстүп турар дага-даа, «Тула, Левша» деп каан сөстер-даа бар.

Чурукту тус-тус кезектерге хуваай кылган. Бир чуруктуң сыырган чериниң улуу шагар оттуң ыяжының хемчээлинден бичии-ле калбак. Шилди тускай микроскоптуг херексел иштинде көөрүнге эптиг болуру-биле таарыштыр тургускан.

Ол ажылдарны Михаил Исаевич бодунуң чогаадып алган кескизи-биле кылган. Кескиге алмазты ажыглап, ону чес сывырындактың ужунга быжыглап кылган турган.

Михаил Почукаевте оон-даа өске солун ажылдар бар. Оларның бирээзи кайы-даа талазы дөрт-дөрт миллиметр хемчээлдиг шил. Ында 2700 ужүктерни сыырып тургаш, сөстерни бижээн.

Чырык чер кырында хөй-ле хуулгазын чүвелер бар. Оларның аразында Туланың сиилчикчилериниң ажылдары бар. Кижи амытанның талантызының дугайын ол уран кылыглар чугаалап турар.

Н. ЩЕРБАКОВ.
(ШМА).

Арагачыны кезетсе

Кызыл хоорайның Дружба кудумчузунда 158 дугаарлыг ниити чуртталга бажыңының бир өрээлинде аныяк ажылчын Петя Тараачы чурттап турар. Ол мурнунда милиция органынга-даа ажылдап чораан кижи. Ам үш уруглуг.

Тараачы сөөлгү үеде өг-бүлезиниң, ажы-төлүнүң амыдыралынче сагыш салбастап, харын арагага хандыкшып эгелээн. Ажылдап алган акшазының барык доозазы-биле арага садып ижер апарган. Арагага хандыкшылдыг «аалчылар» ооң бажыңынга үргүлчү чыглыр. Шалың акшазын алгаш, Тараачы февраль 8, 9, 10-нуң хүннеринде дүн-хүн чок арагалаан. Оон уржуунда чаш уруглары берге байдалга таварышкан. Тараачы арагалап алгаш, кадайы Любаны экибак сөстер-биле дорамчылап, чалчыыр кижи-дир.

Ам Тараачының кадайы оон арагалаарынга шыдажып чадааш, чаш уруглары-биле кады Каа-Хем суурда төрелдериниң бажыңынче дезер ужурга таварышкан. Петя Тараачы хоорайның 26-гы кварталында кочегарлап ажылдап турар. Арагаже сүндүгүп, өг-бүлезиниң амыдыралын уткан Тараачыга шыңгыы хемчег көргүзер үе келген.

С. ВИКТОРОВ.

Билдей Кадр-оол чүгле республикада ат-сураглыг эвес, харын хостуг хүреш талазы-биле Ленинградка күш-культура техникумунга өөренип турган, бодунуң ынак спортунга спортчу мергежилдиин ленинградчыларга кайгаткан. Ол республиканың каш дакпыр чемпиону. Чоокта чаа Ак-Довуракка болган республика маргылдаазынга Барыын-Хемчик районнуң төлээзи Ч. Тюлюшту эгин ажыр хос черге октааш, чаш бажынга чыттыр базып, арыг тиилелгени чедип алган. Ол ам Кемерово хоорайда хостуг хүрештиң зона маргылдаазынга Тываның спортчу алдарын камгалап чоруткан.

ЧУРУКТА: Билдей Кадр-оолдуң үстүнде арганы ажыглап чыдары.

А. КУМАЯКТЫҢ фотозу.

Редактор Н. К. КУДАЖИ.

ШКОЛАЧЫЛАРГА ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ

ТААКПЫЛАВАҢАР

Таакпылаарга кижиниң организмин хораннаар. Чүректи таанпы дүрген ажылдаарынче албадаар. Ынчангаш чүректиң ажылдаары эртеден баксыраар. Таакпылаарга ханның чүгүрер дамырлары сулараар болгаш быжыг эвес апаар.

Таакпы ыжы өкпеге хоралыг.

Таакпылаарга кижиниң бажы аарыычал, угаан баксырап, уттуучал, ажынчак апаар. Таакпы чем хайылдырарын, көөрүн, дыңнаарын баксырадыр. Диштерни саргартыр болгаш үрээр.

Таакпылаарга ам-даа быжыкпаан, аныяк организмге улуг хоралыг. Таакпылаары — хоралыг чаңчыл. Таакпы дыртар улуг кижилерни өттүнмеңер. Таакпылаарга кандыг-даа чаагай атка четпес силер, а чүгле кадыыңарны баксырадыр.

КАРААҢАР КАМГАЛАҢАР

Чүгле чырык эки турда номчуттуң азы бижиттиң. Чырык багай турда номчуурга азы бижиирге карактар шылаар болгаш ыракта чүве көрбес апаар.

Столга ора бажыңны дорт тут. Хөлүн эрттир доңгаярга шыңганнар хөлчок дыңзый бээр болгаш карактар үргүлчү ажылдаар апаар, ынчангаш карактар үрелир.

Дыштанмайн үр ажылдаарга, карактар база туруптар. Ынчангаш элээн болгаш-ла дыштанып туруңар.

Чыда ном номчуваңар, карааңар үреп алыр силер.

Хирлиг аржыыл азы холдарыңар-биле карааңар чотпаңар. Ону дамчыштыр карааңарже микробтар кирип, карааңар аарып эгелээр.

Озал-ондакка таварышкаш база карак чок болуп болур. Рогатка дээн ышкаш айыылдыг оюн-биле ойнаваңар. Бижек, серээ болгаш өске-даа биж тиг эт-херекселди оваарымчалыг ажыглаңар.

Карааңар бичии-ле аарып эгелезе, дүрген-не эмчиге барыңар. «Бодунуң эрте бээрин» манаваңар.

Бир эвес эмчи карак шили бижип берген болза, ону үргүлчү суп чор. Ол карааңны камгалаарынга дузалаар.

ХОЛУҢАР ЧУҢАР

Арыг кеш боду-ла микробтарны өлүрер, а хирлиг болза, чүгле микробтарның оон ыңай чурттаарынга дузалаар. Шоолуг арыг чорбас кижилерниң аарыыр чылдагааны ол.

Холуңарны щетка-биле саваңнап тургаш чуңар.

Чем чиир мурнунда холуңар чуңар.

Холдарыңарны хирлендиргеш, дораан-на чуп алыңар.

Дыргактарыңар кыскалады кезиңер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

ХААКЧЫЛАРГА СҮМЕ

Хаакчы кижиге кол-ла чүве болза, чылыг болгаш эптиг кылдыр кеттинип алыры болур. Холдарны, буттарны доңуп, ужүвес кылдыр чылыглаар херек. Сыңмас, тар ботинкалыг ийикпе, азы кидис идиктиг хаактап болбас. Ботинканың шидиишкиннерин эмин эртир дыызыдып азы бут ораашкынын дыкпыш кылдыр ораап болбас. Чүге дээрге, тар идиктер кижиниң буттарының хан эргилдезин моондактаар болгаш оон ужурундан кижиниң буттары саадавайн доңуп, ужүп болур.

Хаакчының кедер хеви: идиктер, уктар, бут ораашкыннары, хол хаптары кургаг болур ужурлуг. Буттарны доктаамал чуур херек.

Ужүүшкүннүң баштайгы демдектерин эскерип, ужүй бергенде чүнү кылза чогумчалыг болурун хаакчы кижи билген турар ужурлуг. Кижиниң холдарының салаалары, буттары, чаактары, думчуу, кулактары болганчок-ла ужүй бээр таварылга турар. Ужүй берген таварылгада ужээн черни спирт-биле эргизир чуур ийикпе, азы арыг хол-биле дүрбүп эргизер.

Хаактаарынга чаа өөренип чоруур кижилер баштайгы удаада кадыр черге хаактап болбас. Чүге дээрге ужуп, кемдеп болур. Дагдан хаактап бадарда, кандыг-даа моондак чок, эптиг черни шилип алыр.

Хаактаашкынны шын организастаары кижиниң кадыынга ажыктыг.

Республиканың санитар-чырыдыышкын Бажыңы.

Кино

ФЕВРАЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Чапаев» 12, 2, «Туннель» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Уругларга дириг-чуруктар 9.30, «Оларны чүгле арыннарындан танааң» 10.45, 12.30, 2.15, 4, 5.45, 7.30, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга дириг-чуруктар 10, «Чурум барымдаалавас оюн» 11.15, 1.15, 3.15, «Баштайгы перчатка» 5.10, 7, 9 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ол Төрээн чуртун камгалап турар» 9.40, 11.30, 3, «Улуг «бурганның» оолдары» 1.15, 4.50, 6.40, 8.30 шактарда.

ФЕВРАЛЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Буратинонуң ужуралдары» 10.40, «Улуг «бурганның» оолдары» 12.20, «Көжеге артында чырык» 2.20, 4.05, 5.50, 7.35, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Трясогускаларның армиязы» 2.30, «Туннель» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Щорс» 10.30, «Оларны чүгле арыннарындан танааң» 12.30, 2.40, 4.40, 6.40, 8.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Менди-чаагай» 3, 6.40, «Хмель ажаалдазында ашактар» 4.50, 8.30 шактарда.

Редакцияның адрези: Кызыл, Щетинкин—Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 23-54, агитация болгаш пропаганда килдизиниң 37-13, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21-27, иштики информация килдизиниң 20—60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, 1).
ТС—00261.